

**TÜRKMƏN
MÜƏMMALARI,
DEYİŞMƏLƏRİ VƏ
VÜCUDNAMƏLƏRİ**

Bakı – 2011

TürkSOY kitabxanası seriyası: 15

**AMEA Folklor İnstitutu
Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur**

Tərtib edən,
Türkməncədən uyğunlaşdırınan
və ön sözün müəllifi:
Prof. Dr. Ramiz ƏSKƏR

Redaktor:
AMEA-nın müxbir üzvü,
Prof. Dr. Tofiq HACIYEV

Məsləhətçi:
Prof. Dr. Annaqurban AŞIROV

**Türkmən müəmmaları, deyişmələri və vücudnamələri.
Bakı, MBM, 2011, 128 s.**

Kitabda zəngin türkmən ədəbiyyatının Əndəlib, Şahbəndə, Məxdimqulu, Məğrubi, Molla Nəfəs, Dostməhəmməd, Möhtaci, Miskin Qılınc kimi tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılığından seçilmiş müəmma, deyişmə və vücudnamələr toplanmışdır. Kitab 31 mart - 4 aprel 2009-cu ildə İstanbulda TürkSOY tərəfindən təşkil olunan «Türk Ləhcələri Arasında Uyğunlaşdırma Çalışmalarının Bugünkü Durumu və Qarşılaşılan Problemlər» mövzusunda beynəlxalq simpoziumun tövsiyələrinə və yekun bəyannaməsinə uyğun olaraq nəşr edilir.

ISBN: 978-9952-29-041-7
© MBM
© Ramiz Əskər

MÖCÜZƏLİ POEZİYA, (YAXUD TÜRKMƏNİN ÖZÜ BİR MÜƏMMADIR)

Uzun illərdən bəri türkologiyanın içindəyəm, qədim türklərlə, oğuzlarla (türkmənlərlə), qıpçaqlarla, qarluqlarla bağlı tədqiqat aparıram, dərs deyirəm, kitab tərcümə edirəm, simpozium və konfranslara qatılıram, oxuyuram, öyrənirəm, ancaq yenə də görürəm ki, tarixdə türk fenomenini, türk möcüzəsini axıradək dərk etmək mümkün deyil. Heç vaxt topdan əsarətə düşməyən, şərqdə məğlub olub qərbdə qalib gələn, qərbdə itirib şərqdə qazanan, torpaqları üzərində günəş batmayan 16 cahanşüməl imperiya quran bir millətdir türk milləti. Bu qədər qüvvə, iradə onda haradandır? Onun sonsuz potensialını, aşib-daşan enerjisini, yenilməz qüdrətini nə ilə izah etməli? Türk tarixi ilə bağlı gerçəkləri malalayan, həqiqətləri ustalıqla gizləyən, təhrif edən, üstünü sementləyən Qərb alımları yavaş-yavaş tarixinin türklə başlığıni etiraf edirlər. Bu nə bizim, nə də onların istəyi, arzusu ilə bağlı deyil. Yaxın gələcəkdə tam obyektiv və elmi şəkildə isbat ediləcək ki, şumer də turkdür, etrusk da turkdür...

Ümumtürk kontekstindən oğuz-türkmən kontekstinə keçəndə də saysız-hesabsız müəmma ilə qarşılaşırıq. Oğuz-türkmən tayfaları 1040-ci ildə Dandənəkan meydan müharibəsini, 1071-ci ildə Malazgird meydan müharibəsini üstün düşmən qüvvələrinə qarşı necə rahatlıqla udmuşlar. Türkər ərəb xəlifələrini istədikləri an taxtdan endirmiş, taxta çıxarmışlar. Səlcuqlar, məmlükələr və osmanlılar bütün dünyaya öz iradələrini diqtə etmişlər. Oğuzlar səlib yürüşlərini dəyandırmış, min il Avrasiya qitəsinin və Şimali Afrikanın etnik, mədəni və siyasi çöhrəsini təyin etmiş, bir əlində Quran, bir əlində qılinc islam xalqlarının və dinindən asılı olmayaraq

bütün təbəələrinin əmin-amalıq şəraitində yaşamasını təmin etmişlər.

Türkmən ədəbiyyatı (indiki türkmənlər qəsr edilir) türkmən ruhunun tərcümanıdır. Onun gerçek tarixi və kökləri min illərlə əvvəlki miflərlə, dastanlarla, rəvayətlərlə bağlıdır. Yazılı ədəbiyyatın tarixi isə qismən gəncdir. Türkmen ədibləri öz əsərlərini bir neçə əsr farsca, çağatayca yazmışlar. Son 4 sərdir ki, türkməncə yazırlar. Həm də bu, türkmənin ehtişamlı «Marı – şahi-cahan» dövrünə deyil, zəif, feodal pərakəndəliyi dənəmənə təsadüf edir. Lakin buna baxmayaraq türkmən şeirindəki poetik vüsət, dərin fəlsəfə, axıcı lirizm o dərəcədə qüvvətlidir ki, oxucunu heyrətə salır. Qum barxanları ilə əhatə olunmuş bu kiçik şəhər, qəsəbə və kəndlərdə bu cür qüdrətli istedadlar necə yetişmişdir? Bunlar müəmmadır. Onların cavabı tarixin özündə, millətin genlərində gizli şəkildədir.

Türkmən ədəbiyyatında müəmma canrı xeyli inkişaf etmişdir. Demək olar ki, öz sənət məktəbi olan hər ustad aşiq, şeir yazan hər şair müəmma müəllifidir. Müəmma dini və dünyəvi elmlər üzrə hərtərəfli bilik, böyük yaddaş və müşahidə, eyni zamanda çevik zəka tələb edən bir janrdır. Burada sənə verilən, yaxud sənin verdiyin sual bəsit, eyni zamanda uydurma olmamalıdır. Tapılması tələb edilən əşyanın, cismin, hadisənin bir əlaməti, bir nişanəsi, bir cizgisi, keyfiyyəti göstərilməlidir. Tarixi, dini, miflik bir olayın qəhrəmanı və ya yeri, zamanı, hər hansı bir elementi, ünsürü nişan verilməlidir. Bunu eksrompt şəkildə, hecaya, vəzn və qafiyəyə uyğun şəkildə formulə etmək, cavabı da həmin şərtlər altında tapmaq və vermək hədsiz dərəcədə çətin məsələdir.

Türkmən ədəbiyyatında ilk müəmmalar Abdulla Şahbəndəyə məxsusdur. Bir sıra mürəkkəb müəmmalar yaradan sənətkar bu sahədə özündən sonraki şairlərə çox güclü təsir göstərmişdir. Onun «Qırx», «Beş», «Nədir», «Hansıdır-budur» rədifli müəmmaları olduqca çətin və ağırdır. Deyilənə görə, onların çoxu bugünə qədər açılmamışdır. Sevindirici haldır ki, Abdulla Şahbəndə bəzi müəmmalarındakı sualların cavablarını növbəti bənddə özü açmışdır. Məsələn, bu şəkildə:

Ol nə quş, yetmiş başı, qırx tən, iki yüzdür ayaq,
İki türfə qanadı – biri qaradır, biri ağ,
Ol nə səyyad qəsd edib, kim yolunda qurmuş duzaq,
Fəhm edib, ustad isən, əbcəd hesabı birlə bax,
Ver xəbər indi görüm, ol quşa aşyan hansıdır?

Ömür – quş, yetmiş başı, qırx tən, iki yüzdür ayaq,
Gecə-gündüz qanadı – biri qaradır, biri ağ,
Bu əcəl səyyad olur, kim yolunda qurmuş duzaq,
Çün özür üç hərf, əbcəddən etsəm iftiraq,
Bizi ustad bilsən, indi bu cəsəd aşyan olur.

Üstəlik, şairin müəmmalarında suallar bir bəddə formulə edilmir, bəzən hər sətirdə bir müəmma müşahidə olunur. Məsələn:

Xəbər vergil, Bəkir xocam,
O nə anddir, vallahi qırx?
Doqquz oğlan bir beşikdə,
Anası dörd, Allahı qırx?

Nə ölüdür, yaşı doqquz,
Nə mizandır, başı doqquz,
Nə tirəndaz, daşı doqquz,
Nə əjdəha, kəlləsi qırx?

Ehtimal ki, bu sualların hər biri bir miflə, dini olayla və ya dini kitablardakı hadisələrlə bağlıdır. Yaxud bu iki bəndə baxaq:

Xəbər vergil, Haşim xocam,
Nə çölistandır, dağı beş?
Ağzında qırx min qırx dişi,
Nə ilandır, ayağı beş?

Nə qumasdır, xərci səksən,
Nə tüccardır, borcu səksən,
Nə qaladır, bürcü səksən,
Bağbanı yetmiş, bağı beş?

Şahbəndənin digər müəmmaları arasından daha çətin

nümunələr göstərmək mümkündür.

Böyük Məxdumqulunun yaratdığı müəmmalar da çox dərindir. Onların bəziləri başqa şair və aşıqlarla üz-üzə deyişmə zamanı ekspromt olaraq deyilmiş, bəziləri isə yazılmışdır. Canlı deyişmədə biz qarşı tərəfin cavabını da görürük. Məsələn, Məxdumqulunun öz atası Azadi ilə, Durdu Şairə və Oraz xanla deyişmələrində olduğu kimi. Burada, necə deyərlər, problem yoxdur, cavab bütün hallarda var. Sadəcə, növbəti bəndi oxumaq yetərlidir. Hətta bəndi oxumanan adam cavabı özü də fikirləşə bilər. Bu, cavabin nə dərəcədə doğru təxmin ediləcəyi baxımından maraqlıdır. Məsələn:

Məxdumqulu:

- Ol nədir ki, yaşıl-qızıl bürünər?
  - Ol nədir ki, ayağı yox, sürünenər?
  - Ol nədir ki, yeddi dərya görünər?
- Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

Müasir oxucu bu üç sualdan ikincisinin (ilan) cavabını dərhal tapar. İlk sualı da dağ-təpə, çöl, tarla olaraq təxmin edər. Üçüncü sualdakı «görünər» feli onu bir az düşünməyə vadar edə bilər. Müəmmmanın açması isə xeyli asandır.

Durdu Şair:

- Ol əkindir, yaşıl-qızıl bürünən,
  - Ol ilandır, ayağı yox sürünenən,
  - Ol balıqdır, yeddi dərya görünənən,
- Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

Məxdumqulu ilə Durdu Şairin başqa bir deyişməsi daha çətin müəmmalarla müşayiət olunur. Müsair oxucunun bilikləri burada kafi deyil.

Durdu Şair:

- Aləm dairəsi nə rəngli dağdır?
- Ol nə quşdur, daim onda dustaqdır?
- Aşıqlər sevdiyi o nə bulaqdır?
- Həftayıl əbvabın varib kim açdı?

Məxdumqulu:

- Qaf dağı zəbərcət, rəngbərəng dağdır,
- Kaknus bir quş, daim onda dustaqdır,

Mükəsat deyərlər əcəb bulaqdır,
Həftayıl əbvabın aşıqlər açdı.

Məxdumqulunun qələmə aldığı ünvansız müəmmalarda isə müasir oxucunun artıq heç bir şansı yoxdur. «Kimdədir?», «Gedibdir», «Nədir?», «Nədəndir?», «Üçü övladdan», «Kəfarət etdi» «Durubdur» adlı şeirləri bunlara misal ola bilər. Bir nümunə:

Ol kimdir, baqidə bir rövşən göz var,
Önündə mənası dörd min dörd yüz var,
Atası əridir, aşiq bir qız var,
Qoşulmaz huriyə, daşı nədəndir?

Yaxud bizim müasir dünyəvi biliklərimizin köməyə çatmadığı, dini-mistik bilgilərlə dolu bu bəndi necə açmalı? Ehtimal ki, indi bu bəndi açacaq çox az adam var:

Nə məxluqdur, nə erkəkdir, nə dişİ,
Bir gözü dümağdır, bir gözü çəşİ,
Rəngi qara, ala, on iki başı,
Yeri-göyü birdən tutub durubdur.

Şairin «Oturmuş», «Vardır», «Nəsən sən», «Onda var» şeirlərini müəmma sayıb-saymamaq isə oxucunun öz mülahizəsinə bağlıdır. Ancaq onlarda da müəmma elementləri var, sadəcə misraların və bəndlərin sonlarında sual işarəsi yoxdur.

Məğrubinin, Dostməmmədin, Molla Nəfəsin müəmmalari da öz mürəkkəblik dərəcəsinə görə Abdulla Şahbəndənin və Məxdumqulu Fəraqinin müəmmalarından geri qalmır. Burada önemli bir məsələni vurgulamaq lazımdır. O da budur: türkmən şairlərinin böyük əksəriyyəti Buxarada və Xivədə təhsil almışlar. Özəlliklə, məşhur «Şirqazı» və «Göyəldəş» mədrəsəsində oxuyan adamlar dünyəvi və dini elmləri ən yüksək səviyyədə öyrənmişlər. Deməli, həmin dövrün universitetləri sayılan bu təhsil ocaqlarının proqramları, tədris və təlim metodları çox yüksək imiş. Türkmen şairlərinin şeirlərində elə dini motivlər və hadisələr (məsələn, Hariş adlı ilan, yerin-göyün qatlarının adları, fəriştə adları, Dəccalin zühuru, dünyanın sonu haqqında çox təfərrüatlı bilgilər) işlənir ki, bizim ədəbiyyatda bunalra, nə hikmətsə, rast gəlmək mümkün deyil. Eyni şey müəmma-qıfilbəndlərə də

aiddir. Halbuki bizim savadlı klassik aşıqlar da mədrəsə təhsili almışlar. Şübhəsiz ki, türkmən müəmmaları bizim aşıqların, mütəxəssislərin və aşiq sənəti həvəskarlarının diqqətini özünə cəlb edəcək. Bu sahədə paralellər aparmaq gələcək tədqiqatçıların vəzifəsidir.

Biz bu kitaba müəmmalı deyişmələrlə yanaşı sadə deyişmələri də daxil etdik. Məqsədimiz türkmən ədəbiyyatına xas olan başqa deyişmə növlərini də göstərmək idi. Bunlar daha çox məhəbbət, məişət, dava-döyüş xarakterli deyişmələrdir. Bunların ən səciyyəvi xüsusiyyəti situativ məqamlı olmasıdır. Bu tip deyişmələrdə, adətən, mövzudan kənar heç bir şey görmək mümkün deyil və mövzu tam dolğunluğu ilə əks olunur. Kitaba almadığımız bir savaş deyişməsini – hərbəzorbanı burada vermək istəyirik. Abdulla Şahbəndənin «Şah Bəhram» dastanından seçdiyimiz həmin nümunədə Şah Bəhram Dev Zəlzələ adlı bir devlə savaş meydanında qarşılaşır. Dev ondan tələb edir ki, pəri qızını buraxıb getsin. İki deyişirlər:

8

Dev Zəlzələ:

Qələt xəyaldan əl götür,
Salib get sən ol pərini,
Cıqqanı ver, başın qurtar,
Özün qaçıb sal pərini.

Şah Bəhram:

Bəri gəl, bunca laf vurma,
Mən saymanam hər qəddini.
Meydan içrə çox görmüşəm,
Sənin kimi xər qəddini.

Dev Zəlzələ:

U mudun olsa ol canda,
Gəzər olsan gen cahanda,
Başın qurtar, sal meydanda,
Qəddi-boyu dal pərini.

Şah Bəhram:
Qoçaqlar meydanda ölsün,
Qəzənfər oynunu salsın,
Şirin cana heyfin gəlsin,
Bugün, qoca, ver qəddini.

Dev Zəlzələ:
Atınızı sürün, bəylər,
Qol-budağın vurun, bəylər,
Feli azıb, görün, bəylər,
Gəl bağışla gül pərini.

Şah Bəhram:
Əli zülfüqarın çalam,
Basam, yıxam, vurub alam,
Kəsilərsən qələm-qələm,
Gizləyəmməz yer qəddini.

Dev Zəlzələ:
Qol kəsilər bugum-bugum,
Başın kəsib alam tuğun.
Ləşkərim çox, yiğin-yiğin,
Gəl, təhvil ver ol pərini.

Şah Bəhram:
Laf söyləmə, üzü qara,
Çəkilərsən hələ dara,
Kəsilərsən para-para,
Yox edərsən var qəddini.

Dev Zəlzələ:
Zəlzələ der: bağrim söksən,
Beynim sorub ətim çəksən,
Başım kəsib qanım töksən,
Nuş canına, al pərini.

Şah Bəhram:

Şah Bəhram der: səni tutub,
Qollarını beldə çatıb,
Qabağına atın qatıb
Mum eylərəm zor qəddini.

Türkmən klassik ədəbiyyatına xas olan başqa bir deyişmə növü «Dedim – dedi» tipli şeirlərdir. Kitaba Məxdumqulunun və Molla Nəfəsin bu qəbildən olan bir neçə şeiri daxil edilmişdir. Bunlar bir qayda olaraq aşıqlə-məşuq arasında keçir, sevən könüllərin duyğularını əks etdirir. Məxdumquludan bir misal:

Dedim: «Gecən qaranlıq». Dedi: «Uyğuda ayım»,
Dedim: «Kimiłar yasavul?» Dedi: «Kirpiyim – yayım»,
Dedim: «Harda məskənin?» Dedi: «Laməkan cayım»,
Dedim: «Zərəfşan olar». Dedi: «Kövsərdir çayım»,
Dedim: «Ondan ver mənə!» Dedi: «İstərmış bicən».

Bu cür deyişmələrdə diqqəti cəlb edən cəhət çox yaxşı bənzətmə, təşbeh sisteminin olması, ən çox da təzadların işlədilməsidir. Bunu Molla Nəfəsdən gətirdiyimiz aşağıdakı nümunədə də açıq şəkildə müşahidə edirik:

Dedim: «Bir busə vergil!» Dedi: «Verim, güldürsən».
Dedim: «Haqq aşığıyam». Dedi: «Karın bildirsən».
Dedim: «Əziz mehmanam». Dedi: «Gəlib öldürsən»,
Dedim: «Bu nə sözdür, ey!...» Dedi: «Gəlib qaldırsan».
Aldım dərhal qoluma. Dedi: «Görəcək bağban...».

Haqqında söz açacağımız başqa bir şeir növü vücudnamədir. Bizim ədəbiyyatda da vucudnamələr çoxdur, Aşıq Valehin, Məlikballı Qurbanın vücudnamələri xüsusilə məşhurdur.

Vücudnamələr, əsasən, insanların fiziki bioqrafiyasıdır, ayrı-ayrı yaş dövrlərinin – uşaqlıq, yeniyetməlik, gənclik, olğunluq, qocalıq və ahilliq dövrlərinin bədii inikasıdır. Hər yaş dövrünə aid səciyyəvi xüsusiyyətlər, insanların fiziki və mənəvi inkişaf mərhələləri burada öz əksini tapır. Məsələn, Məxdumqulu «Yetdin», «Məna bilməz yaşında», «Gərək» və «Gəldin» başlıqlı vücudnamələrində insanın ana bətninə düşdüyü andan yüz yaşına qədərki dövrünü nəzm etmişdir:

Bir gün atan eşq etdi,
Sülbündan cuşə yetdin.
Əvvəl sudun, qan oldun,
Qandan son leşə yetdin.

Hökəm eylədi ol xuday,
Doqquz saat, doqquz ay,
Yeddi əndam caybacay,
Sünənə ulaşa yetdin.

Guş verdi, dəhan verdi,
Dəhana zəban verdi,
Ağıl verdi, can verdi,
Göz verdi, qaşa yetdin...

Daha sonra adamın yeddi yaşında məktəbə getməsi, on dörd yaşında eşqə düşməsi, sonra evlənməsi, iyirmi dörd yaşında cəngə-savaşa getməsi, otuzunda fiziki cəhətdən ən güclü çagına yetməsi, qırxında kamilliyə qədəm qoyması dövrü gəlir. Əllisindən sonra insan yavaş-yavaş qocalır, ömür qüruba üz tutur. Məxdumqulu özünün məşhur «Gəldin» rədifli vücudnaməsində insan həyatının bundan sonrakı dövrünü belə təsvir edir:

Əlli yaşa varanda, doğruluqda olarsan,
Kobudluqdan ayrıldın, incəliyi bilərsən,
Hər necə cəfa çəksən, axır bir gün ölərsən,
Beş vəxt dua oxuyub haqqqa şükür qılarsan,
Altmış yaşa varanda, qocalığı bilərsən,
Əkən əkinin biçib, oraq-ormana gəldin.

Yetmiş yaşa varanda, qanın qaçar üzündən,
Ağ dişlərin tökülr, sölə gedər gözündən,
Qüvvət səndən ayrılar, gücün qaçar dizindən,
Heç kişi həzər etməz söylədiyin sözündən,

Səksən yaşa varanda, könlün keçər özündən,
Gedər olub dünyadan, yaxasız dona gəldin.

Məxdumqulu, möhnətdir hər kim doxsana yetə,
Kəm-kəm gələr cahana əgər yüz yaşa yetə,
Heç kimdən haray olmaz əcəl yaxanı tutsa,
İmanını qazansan, yolunu rəvan etsə,
Axır olacağın budur – tənin yer ilə yatsa,
İşığı, tünlüyü yox, qaralıq xana gəldin.

Şair gör-götür dünyasından, xalq fəlsəfəsindən çıxış
edərək bu doğru qənaətə gəlir:

Məxdumqulu, hümməti,
Qalmaz qədir-qiyəməti,
Peyğəmbərin ümməti
Heç olar yüz yaşında.

Buraya qədər dediklərimizə yekun vuraraq söyləyə bilərik ki, klassik türkmən ədəbiyyatı bir çox sahələrdə böyük nailiyyətlər qazanmışdır. Müəmma, deyişmə, vücudnamə janrları da buraya daxildir. Bu ədəbiyyatın böyüklüyü türkmən xalqının böyüklüyü ilə düz mütənasibdir. Bizdən olsun və ya bizdən olmasın, təkəbbürlü, özündən bədgüman adamlar bunu anlaya bilməz.

Biz TürkSOY kitabxanası seriyasından 15-ci kitabı oxuculara təqdim etmənin sevinci içindəyik. Bunlar hamısı 2009-cu ilin sentyabrından bəri mənim könüllü olaraq tərtib ediyim, heç bir honorar və maaş almadan Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırıldıǵım və istisnasız olaraq hamısına ön söz yazdım, bir neçəsini çıxməq şərtilə hamısını öz kasad vəsaitim hesabına çap etdirdiyim, ölkəmizin kitabxanalarına, mütəxəssislərə, dostlara hədiyyə etdiyim, xarici ölkələrə, o cümlədən dönyanın ən böyük kitabxanası olan ABŞ Konqress Kitabxanasına göndərdiyim 15 kitabıdır. Onların ümumi həcmi təxminən 4000 səhifə və ya 250 çap vərəqi edir.

Bu mənim türklüyə təmənnasız xidmətimdir, yuxusuz
gecələrimin, istirahətimin, beynimin, göz nurumun, alın
tərimin məhsuludur, səhhətimin, ailəmin güzəranı hesabına
əldə olunan əsərlərdir. Bir türk olaraq bundan sonsuz şərəf
duyuram. Onların bəzilərinə görə maddi dəyəri olmayan,
ancaq böyük mənəvi dəyəri olan mükafatlar aldım. Bu işin
gerçək dəyərinin gələcək nəsillər tərəfindən veriləcəyini
bilirəm. Bu da mənə kifayətdir.

Tanrı Türkü Qorusun!

Ramiz ƏSKƏR.
Bakı, 20 avqust 2011-ci il.

NURMƏHƏMMƏD ƏNDƏLİB (1660 – 1740)

Nurməhəmməd Əndəlib zəngin türkmən ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, özündən sonra gələn bütün türkmən şairlərinin müəllimi və ustadıdır. Azadi, Şahbəndə, Məxdimqulu, Şeydayı, Məğrubi, Qayıbı, Talibi, Qurdoğlu, Kəminə, Seyidnəzər Seydi, Zəlili, Seydulla Seydi, Zinhari, Molla Nəfəs, Aşıqi, Katibi, Möhtaci, Miskin Qılınc, Balqızıl kimi tanınmış söz ustaları onun ardıcillacıları və şagirdləridir.

Əndəlibin türkmən ədəbiyyatı qarşısındaki xidmətləri son dərəcə böyükdür. Hər şeydən əvvəl o, müasir türkmən ədəbiyyatının və ədəbi yazı dilinin banisidir. Ondan əvvəl yaşayıb-yaradan türkmən şairlərindən Bayram xan və Vəfai öz əsərlərini həmin dövrdə bütün Orta Asiyada geniş yayılan və əsasən mədrəsə təhsili görmüş adamların işlətdiyi ədəbi çağatay türkcəsi ilə qələmə almışlar. Əndəlib isə əsərlərini uşaqlıqdan bəri sevə-sevə dinlədiyi milli-məhəlli dastanların təsiri altında şirin türkmən dilində yazmaqla bir ilki gerçəkləşdirmiştir. Şairin ikinci böyük xidməti türkmən ədəbiyyatını mövzu və janr baxımından zənginləşdirməsidir. Əslində, o, realist türkmən poeziyasının ilk rüseyimlərini qoymuş, Məxdumqulu isə onu zirvəyə qaldırmışdır. Milli ədəbiyyatda ilk poemanın, ilk dastanın müəllifi də Əndəlibdir. Nəhayət, o, türkmən ədəbiyyatında ilk tərcüməçilərdən biridir.

Nurməhəmməd Əndəlibin həyatı haqqında əldə dəqiq məlumat yoxdur. Son dövrlərdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində onun 1660-ci ildə Daşoguz vilayətinin İlanlı bölgəsinin Qaramazı kəndində anadan olduğu təsbit edilmişdir. Şair 1740-ci ildə 80 yaşında vəfat etmişdir.

Əndəlib amansız bir xəstəliyə tutulduğu üçün təbdili-iqlim məqsədilə özbəklər arasına köcmüs, Ürgəncdə, əsasən də Xivədə yaşamışdır. O, «Risaleyi-Nəsimi» poemasının giriş qismində həyatı, doğulduğu və yaşadığı yer, habelə təxəllüsü haqqında kiçik bilgilər vermişdir:

Adım idı Nurməhəmməd Qərib,
Sözdə təxəllüsüm idı Əndəlib.

Şəhrimiz Urgənc – vilayət idı,
Xanımız Şirqəzi himayət idı.

Əsli-məkanım ki Qaramazıdır,
Adəmi işrətdə qış-yazıdır.

Bil ki, Qaramazı bizim cayımız,
Zikri-xuda eşq ilə dilxahımız...

Barça xəlayiq içində bəd işim,
Yetdi əlli beşə mənim bu yaşım.

Şair öz əsərlərini Əndəlib təxəllüsü ilə yazmışdır. Rəvayətə görə, o, gəncliyində Gül adlı bir qızı sevmiş, ona nisbət olsun deyə özünə Əndəlib, yəni «Bülbül» təxəllüsünü seçmişdir. Adının tərkibindəki Qərib sözü isə doğma vətəndən, elobadan uzaqda yaşamasına işarədir. Şeirlərində özünü Əndəlibi-binəva, Əndəlibi-zar, Əndəlibi-bəlakes adlandırması həyatının məşəqqət içində keçdiyini göstərir:

Gahi xərabatda işim, gah fəğan,
Külbəyi-əhzan idı gahi məkan.

Şairin təhsili, şəxsi həyatı haqqında yazılı mənbələrdə elə bir ciddi məlumat yoxdur. Ancaq əsərlərindən anlaşılmasına görə, o çox mükəmməl təhsil almış, Şərq poeziyasını, onun bədii ifadə vasitələrini dərindən mənimsəmiş, ərəb, fars,

tacik dillərini də yaxşı öyrənmişdir. Şairin «Şahnamə»ni tərcümə etməsi barədə bəzi məxəzlərdə bilgi verilir. Təəssüf ki, bu tərcümə indiyədək tapılmamışdır. Əndəlibin bir sıra şairlərin əsərlərinə nəzirə yazması onu göstərir ki, o, klassik Şərq şeirini ciddi mütləq etmiş, söz sənətinin bütün incəliklərinə iyiyələnmişdir.

Əndəlibin zəngin poetik ırsinin çox az qismi bizə gəlib çatmışdır. Hazırda əlimizdə onun səkkiz qəzəli, bir neçə mürrəbbəsi, müxəmməsi və müsəddəsi, bəzi başqa şeirləri var. Bunlar sayca az olsalar da, janr və məzmunca çox əvan, bədii cəhətdən isə çox mükəmməl əsərlərdir. Əndəlib sənətinə dərin ehtiram bəslədiyi Nəvainin on yeddi, Füzulinin iki, Vəfai, Übeydi, Həbib və Caminin birər qəzəlinə təxmis, Nəvainin bir qəzəlinə təzmin, Məşrəbin bir qəzəlinə və bir mürəbbəsinə təzmin yazılmışdır. Onun qələmə aldığı təzmin, təxmis və təsminlər ən yüksək poetik səviyyədədir, orijinallarından əsla geri qalmır. Bu, Əndəlibin parlaq istedadından xəbər verir.

Onun sənətinə hörmət əlaməti olaraq özbək şairləri Müxlis və Munis də hərəsi Əndəlibin bir qəzəlinə təxmis yazımlılar. Beləliklə, Əndəlib Orta Asiyada nəzirəçiliyin, dolayısı ilə, ədəbi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, məşhur fars şairi Caminin on bir qəzəlini türkmən dilinə eyni ilhamla tərcümə etmişdir.

Böyük sənətkar yazdığı poemalarla özündən sonrakı şairlərə də nümunə olmuşdur. Onun «Risaleyi-Nəsimi», «Oğuznamə», «Səəd Vəqqas» və «Qisseyi-firon» adlı dörd poeması var.

Əndəlibin «Oğuznamə»si digər oğuznamələrlə məzmun etibarilə ümumən səsləşə, əksər məqamlarda üst-üstə düşsə də, bir sıra fərqlər də müşahidə edilir, yəni burada şairin orijinal dəst-xətti, bədii üslubu və təhkiyəsi özünü göstərir. Əndəlibdə Oğuz xanın türk cahan hakimiyyəti uğrunda mübarizəsi daha yığcam, daha fərqli epizodlarla təsvir edilir. Hətta eyni detallarda belə bəzi fərqlər görmək mümkündür. Oğuz xanın ölümünə şairin mərsiyəsi onun ən orijinal tərəfidir.

Əndəlib «Risaleyi-Nəsimi» poemasında məşhur şair İmadəddin Nəsiminin parlaq obrazını yaratmışdır. «Səəd Vəqqas» və «Qisseyi-firon» adlı poemalar dini səciyyəli əsərlərdir. Səəd Vəqqas məşhur islam sərkərdəsi və dövlət xadimi, öz səxavəti və xeyirxahlığı ilə əfsanəvi şöhrət qazanmış tarixi şəxsiyyətdir. Poemada onun mərdliyi və cəmərdliyi, bu yolda hətta oğlunu qurban verməsi təsvir olunur. «Qisseyi-firon» isə yəhudi peyğəmbəri Musanın doğulması və zülmkar Misir fironunu devirməsi haqqındadır.

Əndəlib türkmən ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq dastanları, rəvayətləri, xalq hekayələrini nəzmə çəkmiş, onları ədəbi cəhətdən cilalamış, süjet xəttinə əl gəzdirmiş, şeirlərini yenidən işləmişdir. Bunlar «Leyli və Məcnun», «Yusif və Züleyxa», «Baba Rövşən» və «Zeynal Ərəb» dastanlarıdır. Başqa bir məlumata görə, «Mirzə Həmdəm» dastanı da ona məxsusdur.

Bu dastanlardan ikisi, daha doğrusu, «Leyli və Məcnun»la «Yusif və Züleyxa» eynən Azərbaycan versiyası ilə səsləşir və bizə məlum olan məzmundadır. Şairin dini-mənqibəvi səciyyə daşıyan «Baba Rövşən» və «Zeynal Ərəb» dastanları isə bizdə bilinmir və aşıqlarımızın dastan repertuarında yoxdur. Şairin dastanlarının hamısı süjet və sənətkarlıq baxımdan çox mükəmməl, şeirləri isə çox gözəldir.

2011-ci il Əndəlibin 350 illik yubileyi ilidir. Bu münasibətlə Türkmənistanın müxtəlif şəhərlərində bir sıra yubiley tədbirləri, təntənəli mərasimlər keçirilir. 10-12 mart tarixlərində isə şairin vətəni Daşoguzda Türkmənistan Elmlər Akademiyasının və Daşoguz vilayət icra hakimiyyətinin birgə əməkdaşlığı ilə Əndəlibə həsr olunan beynəlxalq elmi konfrans təşkil edildi. Biz bu yubileyə töhfə olaraq Nurməhəmməd Əndəlibin «Şeirlər, poemalar, dastanlar» (Bakı, 2011, 292 s.) adlı kitabını Azərbaycan dilində nəşrə hazırladıq.

TAHİRLƏ İGİDİN DEYİŞMƏSİ

Tahir:

Bəy oğlu, xəbər ver bizə:
Zöhrə qız hardadır, harda?
Məcnun olub çıxdım düzə,
Zöhrə qız hardadır, harda?

İgid:

Xəbər alsan, vəzir oğlu,
Zöhrəcan bağdadır, bağda.
Pəri sıfət, huri görklü,
Zöhrə qız bağdadır, bağda.

Tahir:

Firqətindən cəfa çəkib,
Gözümdən qanlı yaş yoküb,
Göre bilməm, hər yan baxıb,
Zöhrəcan hardadır, harda?

İgid:

Seyr etməyə bağa girdi,
Qırx kənizlə belə yurdü,
Ürəkdə dərdi Tahirdi,
Zöhrə qız bağdadır, bağda.

Tahir:

Molla məlun əvvəl günü,
Çox xəbərdar etdi məni,
Qaraçomaq almış onu,
Zöhrəcan hardadır, harda?

İgid:

Bağçası gündə talandır,
Bülbül fəğanda qalandır,

Ağlama, bu söz yalandır,
Zöhrə qız bağdadır, bağda.

Tahir:

Gözümü giryān eyləyən,
Ağlımı heyran eyləyən,
Qara bağrim qan eyləyən
Zöhrəcan hardadır, harda?

İgid:

Tahir deyib, yanar canı,
Bu şəhrin əziz mehmanı,
Qırx kənizin bir sultani
Zöhrə qız bağdadır, bağda.

Tahir:

Tərk etdim dünyanın varın,
Dünyaya verməm bir tarın,
Yandım, görmürəm didarın,
Zöhrəcan hardadır, harda?

İgid:

Yar deyib ağlin çasdırıb,
Dərdini başdan aşdırıb,
Ağlar, qəlbinə daş vurub,
Zöhrə qız bağdadır, bağda.

Tahir:

Başqa oda mən yanmaram,
Ölsəm yolundan dönmərəm,
Doğru söylə, inanmaram,
Zöhrəcan hardadır, harda?

İgid:

Seyr edir səhər çağında,
Qızıl güllər qucağında,
Ağlar ayrılıq dağında,
Zöhrə qız bağdadır, bağda.

Tahir:

Doqquz aylıq yoldan gəldim,
Xızır ilə həmrəh oldum,
Tahir deyər, görməz qaldım,
Zöhrəcan hardadır, harda?

İgid:

Bəy oğlu söylər həmişə -
Düzünü deməyim nişə?
Sən qılma qayğı-əndişə,
Zöhrəcan bağdadır, bağda.

TAHİRLƏ ZÖHRƏNİN DEYİŞMƏSİ

Tahir:

Doqquz aylıq yoldan durub gəlmişəm,
Oyanmadın bu əfəgana, Zöhrəcan!
Gündə yüz yol dirilmişəm, ölmüşəm,
Gəlməyəydim bu cahana, Zöhrəcan!

Zöhrə:

Neçə günlər gəzdim, yarım gələr deb,
Yolun baxıb, ağlım heyran eylədim.
Bağlarımı bülbül-zarım qonar deb,
Bu gün gullərimə seyran eylədim.

Tahir:

Oyanmadın bunca bülənd saz ilə,
Göllər oyanmazmı quba qaz ilə?
Ya qəflətdə qaldın, ya da naz ilə,
Odlar saldın şirin cana, Zöhrəcan!

21

Zöhrə:

Sən mənə demə gəl belə sözünü,
Töhmət edib başa tutma özünü,
Dediyin düz olsa, görməm üzünü,
Söylə, kimlə əhdi-peyman eylədim?

Tahir:

Xarabadan çıxdı ağsaqqal özü,
Qaradır əsbabı, siyahdır üzü,
Şeyxi-Ləna xəbər verdi bu sözü,
Getdi könlüm bədgümana, Zöhrəcan!

Zöhrə:

Şeyxi-Ləna derlər, şeytandır adı,
Haqqın məlunudur əhli-övladı,

Yalan deyib, sənə salandır odu,
Haqq edibdir – yerin zindan eylədim.

Tahir:

Sevdiyim, rəhm eylə bağırı paraya,
Məlhəm eylə rəqib qoyan yaraya,
Səni deyib, qılınç qoydum araya,
Gözləmədim Mahım qızı, Zöhrəcan!

Zöhrə:

Yeddi il olubdur gedəli varı,
Bu köşk içrə yalnız çəkdim azarı.
Canımın rahatı, tənim müdarı,
Surətin qəlbimdə mehman eylədim.

Tahir:

Qurban olam yarın Zöhrə adından,
Mən qəribi çıxarmamış yadından,
Ayrılıq dərdindən, eşqin odundan
Kül olmuşam yana-yana, Zöhrəcan!

Zöhrə:

Şum rəqib tənindən gülə bilmədim,
Ata qəzəbindən ölü bilmədim,
Zöhrə der, Tahirim, bilə bilmədim,
Qaraçomaq deyib güman eylədim.

Tahir:

Tahir deyər, uzaq yoldan gəlmışəm,
Özümü eşq bazarına salmışam,
Dedişim bu sözə tövbə qılmışam,
Dolanalım o dövrana, Zöhrəcan!

YUSİFLƏ ZÜLEYXANIN DEYİŞMƏSİ

Yusif:

Xoş qal, Züleyxacan, fani dünyadan
Daha dayanmayıb köçməli oldum.
Kim gələrsə, yenə gedər bu yerdən,
Xoş, aman ol, canım, getməli oldum.

Züleyxa:

Yusifcan, vurma sən hicran dağını,
Dayan, bir neçə gün sirdaş olalım.
Seyr eyləyək fani dünya bağını,
Sonra sonsuz yola yoldaş olalım.

Yusif:

Bugün bizə haqdan fərman yetibdir,
Bağıma, bağçama xəzan yetibdir,
Ömrümə, günümə tufan gedibdir,
Xoş, aman ol, canım, getməli oldum.

23

Züleyxa:

Sən olmasan əziz canı nedərəm,
Mən də axirətin yolun tutaram,
Səbr eləsən sənin ilə gedərəm,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım.

Yusif:

Bu dərdə yetişməz heç kimin dadi,
Gedibdir, qalmayıb könlümün şadı,
Bizə bugün dəyməş əcəlin badi,
Xoş, aman ol, canım, getməli oldum.

Züleyxa:

Özü kömək etsin, yaradan cabbar,
Mənim səndən özgə qeyri kimim var?

Gen dünya başıma sənsiz olar dar,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım.

Yusif:

Yusif haqq əmrinə belin bağladı,
Züleyxacan Yusif üçün ağladı,
Ölüm bütün adamları dağladı
Xoş, aman ol, canım, getməli oldum.

Züleyxa:

Züleyxa der: yaxşı-yaman görmüşəm,
Dünyada amansız dövran sürmüşəm,
Gedər olsan, mən izində yürmüşəm,
Dayan, sonsuz yola yoldaş olalım.

ABDULLA ŞAHBƏNDƏ (1720 – 1800)

Görkəmli türkmən şairi Abdulla Şahbəndə 1720-ci ildə Vas şəhərində anadan olmuşdur. Türkmenlərin yomut boyunun qoçaq tayfasındandır. Ömrü Vasda və Köhnə Ürgəncdə, Qafqazda və İranda (Ətrək, Gürgan və İsfahanda) keçmişdir. Atasının adı Məmi, anasının adı Dövlətbikə, sevgilisinin (arvadının) adı Mənlidir. Özünün əsl adının Əbdünəzər olduğu söylənir. Şairin Seyidnəzər, Dövlətnəzər, Məmmədnəzər və Annamənli adlı dörd oğlu olmuşdur. Şahbəndənin nəslindən olanlar hazırda Türkmenistanın Daşoguz vilatətinin Köhnə Ürgənc və Taxta mahalında yaşayırlar. Şair 1800-cü ildə vəfat etmiş və Daşoguzda Aşıq Aydının künbəzi yanında dəfn olunmuşdur.

Əldə olan məlumata görə, Şahbəndə yaxşı təhsil almış, Xivədəki məşhur Şirqazi mədrəsəsində oxumuş, dövrünün ən bilgə, ən savadlı adamlarından biri olmuşdur. Şeirləri, xüsusilə müəmmaları onun Şərq ədəbiyyatı, ilahiyyat, mifologiya, tarix, coğrafiya, astronomiya, təbabət sahələrində dərin bilik sahibi olduğunu göstərir.

Şahbəndənin gerçek həyatı başdan-başa əfsanə dumanına bürümüşdür. Onun adı haqqında da xüsusi rəvayət var. Deyilənə görə, ən yaxın dostu savaşda əsir düşür və Şahbəndə onu axtarmağa çıxır. Gəlib görür ki, dostu bir şahın əlində əsirdir. Öz-özünə belə deyir: «Dostumla mənim aramda heç bir fərq yoxdur. Əslində, mən də şahın bir bəndəsi və əsiriym». Bundan sonra onun adı Şahbəndə olaraq söylənir.

Abdulla Şahbəndə Məmmədvəli Kəminə və Murad Talibi ilə (rəvayətə görə həm də Məxdumqulu Fəraqı ilə) yaxın dost olmuşdur. Xalq arasında onların dostluğu haqqında məqənlə rəvayətlər dolaşır.

Şahbəndənin yaradıcılığı geniş və çoxşaxəlidir. Onun mövzularının eksəriyyəti real həyat hadisələrindən götürülmüşdür. Bəzi şeirləri avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Şeirlərdə didaktik motivlər güclüdür. O, insanları daim yaxşılıq etməyə, xeyirxahlığa səsləmiş, xüsusişlə gənclərə mərdlik, şücaət, ədalət duyğuları aşılamağa çalışmışdır. Şairin dini mövzuda yazdığı şeirlərdə həzrəti peyğəmbərin həyatı və islam dininin gözəllikləri ustalıqla və səmimiyyətlə vəsf edilmişdir.

Abdulla Şahbəndənin poetik ırsinin böyük hissəsi itibatmış, çox az bir qismi gəlib bizə çatmışdır. Onun bəzi şeirləri başqa şairlərin adına çıxılmış, dini məzmunlu şeirləri isə sovet dövründə ümimiyyətlə ortaya çıxarılmamışdır. Bununla birlikdə şairin yaradıcılığı türkmən ədəbiyyatında çox mühüm bir mərhələ təşkil edir. O, sələfləri Nurməhəmməd Əndəlibdən və Dövlət Məmməd Azadidən təsirləndiyi kimi, özündən sonra gələn xələflərinə, o cümlədən Məxdumquluya, Zəliliyə, Molla Nəfəsə, Katibiyyə, Aşıqiyə və başqa şairlərə qüvvətli təsir göstərmiş, onlara nümunə olmuşdur.

Şahbəndə bir neçə dastan müəllifidir. Onun «Şah Bəhram», «Gül-Bülbül», «Xocamverdixan» adlı üç dastanı var. Bu dastannlardan «Şah Bəhram» hind mifologiyasının savaş, ovçuluq və zəfər tanrısi Varaxra, yaxud Viret-rana ilə bağlıdır. Bu surət sonralar İran mifologiyasına keçərək Bəhram kimi sabitləşmişdir. Mifik obraz olaraq Bəhram Mars və Mərrix kimi savaşçı simvolizə edir. Sasanilərin on dördüncü şahı olan ədəbiyyatda qulan (gur, çöl eşşəyi) ovlayan Bəhram Gur kimi məşhurlaşmışdır. Nizami Gəncəvi «Yeddi gözəl» əsərində, Əmir Xosrov Dəhləvi isə «Həşt behişt» poemasında onun surətini yaratmışlar. Şahbəndə də onların təsiri altında bu mövzuya müraciət etmişdir. Lakin «Şah Bəhram» dastanının süjeti xeyli fərqli və orijinaldır. Şeirləri isə müstəsna dərəcədə gözəldir.

Şahbəndənin «Gül-Bülbül» adlı dastanı da çox maraqlıdır. Bu mövzuda ondan əvvəl də əsərlər yazılmışdır. 1456-cı ildə Bədiəddin Mənuçöhr ət-Təbrizi, daha sonra özbək şairlərindən Səlahi «Gül-Bülbül», Lütfi isə «Gül və Novruz» adlı

Əsər yazmışlar. Şahbəndə isə öz dastanına başqa bir ruh vermiş, onun sujetini öz istəyinə və poetik məramına görə dəyişdirmişdir. Şahbəndə dastanın sonunda onun yazılmış tarixi barədə (hicri təqvimlə 1214-cü il, miladi təqvimlə 1799/1800-cü il) məlumat verərək bu sətirləri qələmə almışdır:

Min iki yüz on dörd oldu tarixdə,
Bicin (meymun) ili yazdım qissəni, bəylər.

Şairin «Xocamverdixan» dastanı da orijinal və maraqlı əsərdir.

Bunlardan başqa, mənbələrdə verilən məlumata görə, Şahbəndənin gəzib-gördüyü yürlərdən bəhs etdiyi «Səyahətnamə» adlı bir əsəri də olmuşdur, lakin bu əsər inдиyədək aşkar edilməmişdir.

Abdulla Şahbəndənin şeirləri və dastanlarının yüzdən artıq əlyazması hazırda Türkmənistan Elmlər Akademiyasının Milli Əlyazmalar İnstitutunda saxlanır. Şairin əsərləri dəfələrlə nəşr edilmiş, haqqında elmi tədqiqat işləri yazılmışdır.

Şahbəndənin əsərləri Azərbaycanda çox da bilinmir. Öl-kəmizdə əvvəllər onun cəmi bir neçə şeiri çap olunmuşdur. Yaradıcılığı Bakı Dövlət Universitetinin türk xalqları ədəbiyyatı kafedrasında və bəzi ali məktəblərin filologiya fakültələrində tədris olunur.

QIRX

Xəbər vergil, Bəkir xocam,
O nə anddır, vallahı qırx,
Doqquz oğlan bir beşikdə,
Anası dörd, Allahı qırx?

Önü yürür, izi yetməz,
Yerdə-göydə məskən tutmaz,
O nə quşdur ölməz-itməz,
Ayağı dörd, kəlləsi qırx?

Nə mizan olar, nə yerdə,
Nə şəfadır yüz min dərdə,
Yeddi kiriş, yetmiş pərdə,
Sazı birdir, zilləsi¹ qırx?

Nə dəryadır, girdabı dörd,
O nə bağdır, ərbabı dörd,
Atı doxsan, əsbabı dörd,
Donu doxsan, hülləsi² qırx?

Nə ölkədir, eli beşdir,
Yağar yağmur, seli beşdir,
Nə tüfəngdir, nili³ beşdir,
Çaxmağı bir, mərmisi qırx?

Nə ölüdür, yaşı doqquz,
Nə mizandır, başı doqquz,
Nə tirəndaz, daşı doqquz,
Nə əjdaha, kəlləsi qırx?

---

¹ Zillə – (burada) zil (bəmin zili).

² Hüllə – paltar.

³ Nil – lülə.

Nə qaladır, bürcü doxsan,
 Nə bəzirgan, borcu doxsan,
 Nə qumasdır, xərci doxsan,
 Dağı on dörd, qallası¹ qırx.

O nə oddur, tütünü yüz,
 O nə sözdür, ütünü² yüz,
 Nə məsciddir, sütunu yüz,
 Oğlani üç, mollası qırx?

Sınsa çoxdur, daşsa azdır,
 O nə söhbət, o nə sazdır,
 O nə novruz, o nə yazdır,
 Qışı doxsan, çilləsi qırx?

Aşma, xocam, bu bir pillə,
 Bu sözümdə yoxdur hiylə,
 Tapa bilməz neçə molla,
 Məğər olsa silləsi³ qırx.

Şahbəndə söylər hər sözdən,
 Tut hesabın yüzdən, yüzdən,
 Dörd çeşmə axar bir gözdən,
 Bəndi beş yüz, daması qırx.

¹ Qalla – taxıl.

² Ütün – xəcalət, utanma.

³ Sillə - çalma, sarıq, əmmamə.

BEŞ

Xəbər vergil, Haşım xocam,
Nə çölistandır, dağı beş?
Ağzında qırx min qırx dişi,
Nə ilandır, ayağı beş?

Sinəmdə eşqin dağı var,
Dilsiz-ağızsız yağı var,
Üç yüz altmış ayağı var,
Hər ayağın barmağı beş.

Nə qumasdır, xərci səksən,
Nə tüccardır, borcu səksən,
Nə qaladır, bürcü səksən,
Bağbanı yetmiş, bağlı beş?

Qaranlıq dünyada aləm,
İyirmi beş at bir öydə cəm,
Hər atda iyirmi beş adam,
Hər birinin yarağı beş?

Şahbəndə deyər, nə filan,
Nə gün yazılmış, nə divan,
Səhər vaxtı doğan keyvan,
Qarası qırx min, ağı beş.

NƏDİR

Xəbər vergil, nə məxluqdur, üç dilli,
Hər dilin şərh eylə, bəyanı nədir?
İkisi mənalı, biri bikamal,
Birinə bənd olmuş, zamanı nədir?

Bir dilində yüzdə birdə hesab var,
Bir dilində yüzdə səksən cavab var,
İki yüzdə səkkiz dənə hicab var,
Doqquz xəbər, üç and, zəbanı nədir?

Birini üçə böl, üç-dörd baş olar,
Birin iki bölsən, neçə baş olar?
Üçdə üç, dörrddə dörd, beşdə beş olar,
Üç yerdə salınan dükəni nədir?

Nə məxluqdur, dildə çoxdur qovğası,
İki ayaqlıdır, yetmiş kəlləsi,
Dişi iyirmi doqquz, yüz on pilləsi,
Fəhm eylə, qurulmuş mizani nədir?

Fəhmin olsa, tut sən gündüz gecədən,
Neçə yumurta çıxar tək bir cücedən,
Sən bilməzsən, soruş Bəkir xocadan,
Ölkəsi, məskəni, məkanı nədir?

Bunların şanında otuz bir yağı,
Yetmiş baş, qırx bir tən, otuz ayağı,
Başın tutub, taxıb qıçına bağlı,
Dörd qılıncla salan nişanı nədir?

O nə quşdur, onda nə tən var, nə can,
Çərx vurar, çevrilər misali-asiman,
Yumurtlayar toyuq kimi hər zaman,
Xoruz tək banlayar, fəğanı nədir?

Ayağı məğribdə, başı məşriqdə,
Çəpər tək tikilmiş, nə sirdir haqda,
Məşq edibdir hansı kitab-varaqda,
Fəhm eylə, katibi, yazanı nədir?

Məna sor, məna al, can ilə təndən,
Doğru söz çıxarmı əyri bədəndən?
Utanma, şairim, soruşum səndən,
Bildinmi başında qovğanı, nədir?

Nə ümmandır, daşdı, coşdu, səngidi,
Bu yolda bağlamış Şahbəndə bəndi,
Əkdi, biçdi, çekdi, durma sən indi,
Gəlibən dərməyə, başağı nədir?

BİLİNMEZ

Arif olsan, səndən xəbər alım mən,
Nə millətdir, hardalığı bilinməz?
Xəbər ver, soruşum, gənci-xəzinə,
Fəqirdəmi, baydalığı¹ bilinməz.

Nə kirişdir, bənd olubdur kamana,
Hansı gün qopacaq axır-zamana?
Nə səbəbdən qərq olubdur ümmana,
Kənardamı, saydalığı² bilinməz.

Nə gövhər, nə yerdə yatar kəmbaha,
Necə isbat etmiş sureyi-Taha,
Qarkı³, çoban, quzu, bülbü'l, əjdəha,
Beşinin bir öydəliyi bilinməz.

O nə quşdur, qonduğu yer gümüşlü,
Altı min qanadlı, əlli min başlı,
Atası qırxında, oğlu yüz yaşı,
Yasdalığı, toydalığı bilinməz.

O nədir ki, dörd yanında üzü var,
O nədir ki, sinəsində gözü var,
Nə kəlamdır, üç yüz altmış sözü var,
Yerdə, göydə, aydalığı bilinməz.

O nədir ki, önü var da, ardi yox,
O nədir ki, qonar-köçər, yurdu yox,
Hesab edib görsəm, yenə dördü yox,
Nə məkanda, caydalığı bilinməz.

33

¹ Baydalığı – bayda, varlıda olması.

² Saydalığı – dayaz yerdə olması.

³ Qarkı – kərgədan.

Şahbəndə der: üç min üç yüzü dursun,
Dörd min dörd yüz qırx dörd səfasın sürsün,
Hər kim ustad isə, cavabın versin,
Dörd dalın bir zedəliyi¹ bilinməz.

¹ Dörd de-nin bir ze-də olduğu.

HANSIDIR – BUDUR

Ver xəbər, arif olsan, sirri-pünhan hansıdır?
On iki darvazalı ol şəhri-əbdan¹ hansıdır?
Tut hesab həftədi-həft, bürçi-gərdan hansıdır?
Üç yüz altmış cuyi-abı², iki ruhdan hansıdır?
Ver xəbər, ustad isən, ol şəhrə sultan hansıdır?

Feyzi-haqdır, söhbət içərə ol sirri-pünhan olur,
On iki darvazalı şəhri-bədən insan olur,
Bürcü yetmiş yeddi peydir, şəhər bəndi an olur,
Üç yüz altmış damar həblül-vəridə³ qan olur,
İşbu şəhər içərə bilin kim, könül sultan olur.

İki yüz ol qırx səkkiz həm köyi-büzürg⁴ qıl bəyan,
Pənc sədü bistü həşt⁵ xana, beş yüz iyirmi beş dükən,
İki vəzir çox qulama buyurur kari-gəran⁶,
Mənası çoxdur, hesab et, tez dolandırgıl zəban,
Qazısı nədir, hökmü nə, adil fərman hansıdır?

35

İki yüz ol qırx səkkizdir üstüxan⁷, etsəm bəyan,
Beş yüz iyirmi səkkiz öy bu əslİ ərmış məkan,
Ol bədən peyvəndidir beş yüz iyirmi beş dükən,
.....
.....

Ol nə quş, yetmiş başı, qırx tən, iki yüzdür ayaq,
İki türfə qanadı – biri qaradır, biri ağ,
Ol nə səyyad qəsd edib, kim yolunda qurmuş duzaq,

¹ Əbdan – bədənlər.

² Cuyi-ab – su yolu, arx.

³ Həblül-vərid – qan damarı; İbrahim.

⁴ Köyi-büzürg – böyük kənd.

⁵ Pənc sədü bistü həşt – beş yaz iyirmi səkkiz.

⁶ Kari-gəran – iş görənlər, işçilər.

⁷ Üstüxan – sümük.

Fəhm edib, ustad isən, əbcəd hesabı birlə bax,
Ver xəbər indi görüm, ol quşa aşyan hansıdır?

Ömür – quş, yetmiş başı, qırx tən, iki yüzdür ayaq,
Gecə-gündüz qanadı – biri qaradır, biri ağ,
Bu əcəl səyyad olur, kim yolunda qurmuş duzaq,
Çün ömür üç hərf, əbcəddən etsəm iftiraq,
Bizi ustad bilsən, indi bu cəsəd aşyan olur.

Arif olsan, ver xəbər, xar nədir, xunxar nədir?
Qafil ol kim könlü xəstə, dərdi-bazar nədir?
Bilmənəm ağıl neyçin, dəhr içrə ol bidar nədir?
Sırri-pünhanına dolmuş, aləmə aşkar nədir?
Ol nə başdır, həm yenə baş içrə pünhan hansıdır?

Aşıqi-məşəq durur kim, xar budur, xunxar budur,
Qafil adam, könlü xəstə, dərdi-bazar budur,
Dünyadan ağıl qaçar, eşqli könül bidar budur,
Ol xuda pünhan gözünə, aləmə aşkar budur,
Ol cahan dostu riza, xəşmi-qədər pünhan olur.

Dəhr ara Şahbəndeyi-biçarə eyləyər sual,
Ol nə zülmətdir ki, rövşənliyə dönəmək müxal¹,
Müfti-biəməl nədir, qəm dəştində fasid xəyal,
Dürri-gövhər kani kimdir, binəva, biintiqal,
Ol nə gənc, xərc etsən artar, etməsən nöqsan olur?

Dəst ara verdi cavab şol yerdə ol miskin həlal,
Qocalıq bir zülmətdir, rövşənliyə dönəmək müxal,
Müfti-biəməl riyadır, ücb² olar fasid³ xəyal,
Binəva ələmlər imiş, binəva, biintiqal,
Elm – gənc, xərc etsən artar, etməsən nöqsan olur.

¹ Müxal – mümkün olmayan.

² Ücb – ücubə, mənfur.

³ Fasid – fəsad verən.

PƏRİ İLƏ ŞAH BƏHRAMIN DEYİŞMƏSİ

Pəri:

Qaçib çıxdım qollarından,
Sənin yarın mən deyiləm.
Yürü, qalma yollarından,
Sənin yarın mən deyiləm.

Şah Bəhram:

Əylən, qara gözlü pərim,
Sənin yarın mənəm, mənəm.
Şəhdi-şəkər sözlü pərim,
Sənin yarın mənəm, mənəm.

Pəri:

Qafıl idim, saldın ala,
Aşıq oldun bu camala,
Yeri, düşmə xam xəyalı,
Sənin yarın mən deyiləm.

37

Şah Bəhram:

Gül qalmadı bağça-barda,
Əlim yetməz, zülfün darda,
Qoyma bizi ahu zarda,
Sənin yarın mənəm, mənəm.

Pəri:

Nə qəzirşən ançalarda,
Bağ içində bağçalarda,
Tər açılan qönçələrdə,
Sənin yarın mən deyiləm.

Şah Bəhram:

Bəndivanam sözlərində,
Qara xallı üzlərində,

Səfil qaldım izlərində,
Sənin yarın mənəm, mənəm.

Pəri:

Pəri adamzada yetməz,
Yetən yerdə məskən tutmaz,
Pərizadəm, əlin yetməz,
Sənin yarın mən deyiləm.

Şah Bəhram:

Gah doluyam, gah xalıyam,
Sənin eşqində dəliyəm,
Gül üzünən abdalıyam,
Sənin yarın mənəm, mənəm.

Pəri:

Libaslarım aldın mənim,
Nə sözün var, nə mətləbin?
Vardır məndə nə məqsədin?
Sənin yarın mən deyiləm.

Şah Bəhram:

Düşdüm sənin xəyalına,
Aşıq oldum camalına,
İntizaram vüsalına,
Sənin yarın məməm, mənəm.

Pəri:

Gəl ey adamzadım mənim,
Kimə yetər dadım mənim,
Balahüsən adıım mənim,
Sənin yarın mən deyiləm.

Şah Bəhram:

Şah Bəhram der, həvəsiyəm,
Qönçə gülün nəvasiyam,
Fars elinin paşasiyam,
Sənin yarın mənəm, mənəm.

BALAHÜSN İLƏ ŞAH BƏHRAMIN DEYİŞMƏSİ

Balahüsн:

Mən qorxuram şum ayrılıq
Üstümüzə düşə bir gün.
Bu rəhmsiz qəhbə fələk
Ağı qata aşa bir gün.

Şah Bəhrəm:

Qaçmaq olmaz, qəhbə fələk
Tor qurubdur dışımıza,
Sığınarıq yaradana,
Hər nə gəlsə başımıza.

Balahüsн:

Ər gərəkdir ölüməyə,
Yoxsa nə var döyüşməyə?
Bizi qoymaz sevişməyə,
Dev Səfid yetişsə bir gün.

39

Şah Bəhrəm:

Bir allahı yada salsam,
Əli zülfüqarın çalsam,
Sənin yolunda mən ölsəm,
Yiyə olgil leşimizə.

Balahüsн:

Boyun-boyun qol salışsaq,
Sırr veribən sırr alışsaq,
Dönər, sevib ayrılışsaq
Yaz günümüz qısa bir gün.

Şah Bəhrəm:

Gözəllikdə yoxdur tayın,
Şöləsisən günün, ayın,

Tutiyadır xaki-payın,
Gözümüzə, qasımiza.

Balahüsн:
Balahüsн fəhmsizdir,
Yaradandan vəhmsizdir,
Qəhbə fələk rəhmsizdir,
Ağı qatar aşa bir gün.

Şah Bəhram:
Şah Bəhram der yana-yana,
Od düşübdür şirin cana,
Sığınarıq yaradana,
Qayğı gəlməz huşumuza.

MƏXDUMQULU FƏRAQİ

Məxdumqulu Fəraqı tarix boyu gəlib keçmiş ən böyük türkmən şairidir. Onun türkmən ədəbiyyatı tarixindəki yerini ve mövqeyini bir cümlə ilə belə səciyyələndirmək olar: Bayron ingilis, Dante italyan, Puşkin rus ədəbiyyatı üçün nədir, Məxdumqulu da türkmən ədəbiyyatı üçün odur. Böyük turkolq Barthold yazmışdır ki, tarixdə hələ heç bir türk şairi öz xalqı arasında Məxdumqulu qədər populyar olmamış, onun qədər sevilənməmiş, oxunmamış və əzbərlənməmişdir.

Məxdumqulu Fəraqı 1733-cü ildə Türkmenistanın Ətrək vilayətində Kümbəzhovuzun şərqindəki Hacıqovşan adlı yerdə, başqa bir məlumatə görə, Qızılbayır (indiki Şarlavuk) obasında türkmən ədəbiyyatının klassiki Dövlətməmməd Azadinin ailəsində dünyaya gəlmışdır. O, əvvəlcə qonşu kənddəki İdris Baba məktəbində, daha sonra Buxaradakı məşhur Goyəltəş və Xivədəki Şırqəzi mədrəsələrində oxumuş, başda Quran olmaqla ilahiyyat elmini, həndəsə, hesab, nücum, tarix, coğrafiya və digər fənləri dərindən öyrənmiş, ədəbiyyata və dilə xüsusi maraq göstərərək Şərqi ədəbiyyatı klassiklərini ciddi mütaliə etmiş, Xoca Əhməd Yəsəvi, Füzuli, Nəvai, Nəsimi, Hacı Bəktəş Veli, Yunus İmrə, Nizami, Hafiz, Xəyyam, Cami, Dəhləvi kimi şairlərin yaradıcılığını mənimsəmiş, Şərqi böyük alimlərindən Fərəbinin, Biruninin, ibn Sinanın, əl-Xarəzminin, Mənsur Həllacın, Qəzalinin, Zəməxşərinin, Nəiminin, Bəyazid Bistaminin və başqalarının elmi-fəlsəfi irsi ilə tanış olmuş, çağatay, ərəb və fars dillərinə mükəmməl şəkildə yiyələnmişdir. Məxdumqulu Buxarada nəqşibəndi ordeninə ciddi maraq göstərmiş, bu ordenin şeyxi Bəhaəddin Nəqşibəndinin yaratdığı sufî məktəbinin güclü təsirinə məruz qalmış, şeyxin «Dilin yar ilən, əlin kar ilən olsun» şurəməni öz həyatının və sənətinin əsas kredosu, mayası və mənası kimi

qəbul etmişdir.

Məxdumqulunun şəxsi həyatı faciələrlə keçmişdir. Abdulla adlı qardaşı hansı səbəbdənsə ata yurdunu tərk etmiş, 1754-cü ildə üç ailə üzvü – bacısı Xanmənli, kiçik qardaşı Canəsən və onun arvadı Bayram eyni gündə dünyadan köcmüş, bu dərd Məxdumqulunu, atası Azadını və anasını dərin kədərə qərq etmişdir. Üstəlik, şairin iki uşağının ikisi də kiçik yaşlarında ölmüş, çırğını yandıracaq başqa övladı olmadığından Məxdumqulu bir ata və insan kimi bunu böyük ürək ağrısı ilə qarşılımasıdır.

Məxdumqulu gənc yaşlarından etibarən səyahətə çıxaraq bütün Türkmənistəni, Orta Asiyani, İranı və Hindistanı gəzib dolaşmış, böyük ehtimala görə, Azərbaycanda və Anadoluda da olmuşdur.

Statistik hesablamalarına görə, şairin yaradıcılığında işlədilmiş real coğrafi, dini-mövhumi məntəqələrin, tarixi və əfsanəvi şəxs adlarının sayı 258-dir. Məxdumqulu bir sözün dəfələrlə işləndiyini nəzərə alınmaqla ümumən 101 min kəl-mədən istifadə etmişdir.

Məxdumqulunun sonrakı həyatı barədə dəqiqlik məlumatlar yoxdur. Onun vəfat tarixi də mübahisəlidir. Bəzi araşdırmaçılar şairin 1783-cü ildə, bəziləri isə 1793-cü, hətta 1798-ci ildə vəfat etdiyini yazırlar.

***

Məxdumqulu hər şeydən əvvəl böyük şair və istedadlı aşqdır. Artıq XVII əsrən etibarən türk ədəbiyyatında divan ədəbiyyatı ilə klassik aşiq yaradıcılığı qovuşaraq yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş, yazılı ədəbiyyatla şifahi ədəbiyyatın sintezi nəticəsində şair-aşiq sənətkarlar yetişmişdir. Türkmənistanda Məxdumqulu, Azərbaycanda Vaqif, Türkiyədə isə Nədim bunların ən parlaq nümayəndəsi sayılır. Saz çalıb-çalmamasından, məclislərdə çıxış edib-etməməsindən asılı olmayaraq onların yaradıcılığı şifahi xalq ədəbiyyatı ənənələri üzərində yüksəlmış, folklorдан bəhrələnərək nəşv-nüma tapmış, aşiq şeiri canları aparıcı mövqedə olmuş, eyni zamanda divan ədəbiyyatı da öz qüvvətlə təsirini qorumuşdur.

Bu tipli sənətkarların yaradıcılığında qoşma, gəraylı, təcnis canrında yazılmış əsərlərlə bərabər qəzəl, qəsidi və məsnəvilərə də rast gəlirik.

Məxdumqulu söz sənətinə aşiq kimi qədəm qoymuş, türkmən və ümumtürk folklorunu dərindən mənimseyən və inkişaf etdirən bir haqq aşığı səviyyəsinə yüksəlmüşdür. O, digər haqq aşıqları kimi badə içmişdir. Üstəlik, Məxdumqulu yeganə aşıqdır ki, onun həyatında badə içmə doqquz dəfə baş vermişdir. Müqəddəslər əlindən badə içməsi (Türkməncə buna «haqdan içmə» deyilir), bunun məkanı və zamanı, kimlərin iştirakı ilə və nə şəkildə baş verməsi şairin öz şeirlərində təsvir edilmişdir.

Məxdumqulunun yaradıcılığının əsasını və mayasını, heç şübhəsiz, məhəbbət lirikası təşkil edir. Vətəndaş qeyrətli şairin türkmən birliyinə səsləyen şeirləri də az deyil. Öz dövrünə görə mükəmməl ruhani təhsili alan, yetkin ərən və irfan sahibi olan Məxdumqulunun dini məzmunlu şeirləri də olduqca çoxdur. Büyük şairin ədəbi irlərində ictimai-siyasi məzmunlu şeirlər, fəlsəfi-didaktik əsərlər də əhəmiyyətli yer tutur. Bunlardan başqa, Məxdumqulunun müxtəlif vəsilərlə yazdığı şeirlər də (məsələn, vücudnamələr, atasına, qardaşı Abdullaya həsr etdiyi şeirlər, şəxsən özünün başına gələn faciələr haqqında şeirlər) vardır. Doğma xalqına minbir qırılmaz tellə bağlı olan bu böyük sənətkar bütün hallarda xalq ruhunun tərcüməni kimi onun arzu və istəklərini, həyatını və taleyini qələmə almış, bunu geniş poetik vüsət və sonsuz ilhamla, əlvan və parlaq boyalarla yerinə yetirmişdir. Məxdumqulunun üç əsrdən bəri türkmən ədəbiyyatına hakim olması, yön verməsi və sevilməsinin sırrı də məhz bundadır.

Məxdumqulunun yaradıcılığı bütün türk dünyasında olduğu kimi, Azərbaycanda da həmişə sevilmişdir. Müxtəlif dövrlərdə mətbuatda onun şeirlərindən nümunələr çap olunmuş, haqqında yazılar qələmə alınmış, yaradıcılığı haqqında dissertasiya yazılmışdır.

Vaxtilə nəşr olunmuş «Klassik türkmən şeiri» kitabında (Bakı, 1983, 239 s.) və Fəxrəddin Əliyevin tərtib və tərcümə

etdiyi «Türkmən nəğmələri» (Bakı, 1989, 180 s.) kitabında Məxdumqulunun bir sıra şeirləri verilmişdir. 1984-cü ildə isə şairin 250 illiyi münasibətilə «Qəm seli» adlı şeirlər kitabı buraxılmışdır. İsmayıł Vəliyevin tərtib və tərcümə etdiyi bu kiçikxəcmili kitabda böyük sənətkarın 102 şeiri öz əksini tapmışdır. Firuzə Ağayevanın tərtib etdiyi «Şeirlər» kitabında (Bakı, 2006, 160 s.) isə Məxdumqulunun 156 şeiri toplanmışdır. Sovet dövründə nəşr olunan bu kitablarda Məxdumqulunun dini məzmunlu şeirlərindən heç bir nümunə verilməmişdir. Sovet dövründə Türkmenistanda da şairin dini-ruhani şeirlərini çap etmək mümkün olmuş, onların üstündən sükutla keçilmişdir. Ona görə də müstəqillik dövründə Məxdumqulunun kitablarından birini «Bağışla bizi» adıyla çap edən naşirlər (bu, şairin ən məşhur dini şeirlərindən birinin adıdır) həmin çatışmazlığı da aradan qaldırmış, ulu sənətkardan bir növ üzr istəmişlər.

2010-cu ildə bu sətirlərin müəllifi tərəfindən Məxdumqulunun «Seçilmiş əsərləri» (448 s.) türkməncə orijinalindən tərcümə olunmuş və Ankarada TürkSOY xəttilə nəşr edilmişdir. Həmin kitabda şairin 400-ə yaxın şeiri verilmişdir. Bu nəşr də həcm məhdudluğu üzündən Məxdumqulunun yaradıcılığını tam şəkildə əhatə etmir. Burada onun şeirlərinin təxminən yarısı toplanmışdır.

Türkmən şeirlərindən biri Məxdumqulu haqqında obrazlı şəkildə belə demişdir: «Xalqın sönməz çırığı Ulu ustad Fəraqi». Bu, olduqca isabətli bənzətmədir. Məxdumqulu türkmənlər üçün o qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, onlar bir şeyi daha dolğun şəkildə ifadə və izah etmək üçün Fəraqidən bir şeir parçasını misal götürirlər. Bu mənada Türkmenistan Dövlət Universitetinə, Elmlər Akademiyasının Dil və Ədəbiyyat İnstituna, bir sıra müəssisə və mərkəzə dahi şairin adını verilməsi heç də əbəs deyil. Türkmenistan Respublikasının beynəlxalq miqyasda verilən ən yüksək dövlət mükafatlarından biri isə «Xalqara Məxdumqulu Bayrağı» adlanır.

OTURMUŞ

Qövs ərə bərabər bir kimsə yoxdur,
Tərki-dünya olub, çıxıb oturmuş.
Ağtab bir mənzildir, mənzəri haqdır,
Ol fərş-iəlaya çöküb oturmuş.

Sağ-solda iki ər, imameyn derlər,
Sağındakı – göyə eylər tədbirlər.
Solundakı – yerə sərəncam verər,
Yer əncamı ilə baxıb oturmuş.

Anladığım işi eyləyim izhar,
Babi-həqđən kəşf olmuşdır bu əsrar,
Orda Övtad derlər daha dördü var,
Dünyanın dörd küncün çəkib oturmuş.

Bunca arı, bunca pakdır zatları,
Cahan içrə onlar yaxar odları.
Yeddi ər var, Budaladır adları,
Olacaq şər işə baxıb oturmuş.

Həqiqət yolundan xəbərli ərlər,
Bu sözüm eşitcək, qulaq verərlər,
On iki ər vardır, Rüqabə derlər,
Hər işi boynuna taxıb oturmuş.

Bunlar cahana can, cahan sanki tən,
Söyləyim bəyanın, qulaq vergil sən,
Adları Nücəba, özləri çiltən,
Ərbəində müdam oxub oturmuş.

Yeddinci gürühu Nüqəba, bilin,
Üç yüz ərdir, sözə bir qulaq verin,
Üç yüz altmış altı ərən hər ilin
Hər gününə biri çıxıb oturmuş.

Bunlar kimə baxsa, o gələr coşa,
Salar dünya məstin həqiqət eşqə,
Əfradi-mənna var bunlardan başga,
Xəlqi məlamətə yaxıb oturmuş.

Məxdumqulu deyər, dostlar, mən gümrəh,
Heyran qaldım, bir mənzildə tapmam rah,
Üç yüz gəlib etdi özünə həmrəh,
Yanıq bağrim yaşın töküb oturmuş.

YAŞIL ZÜMÜRRÜD

İlk asiman tutmuş əxtərdən zinət,
Adı Rəfa, əslİ yaşıl zümürrüd,
Fəriştəsi vardır sığır surətli,
Böyükəri vardır İsmayıł adlı.

İkinci qat göyü desəm bu başdan,
Adı Əzləundur, əslİ gümüşdən,
Fəriştəsi vardır qartal surətli,
Böyükəri vardır Qəbayıl adlı.

Üçüncü göy rəngi seçilməz oddan,
Adı Kaydum, əslİ qızıl yaqutdan,
Fəriştəsi vardır börü sifətli,
Böyükəri vardır Göybəyıl adlı.

Dördüncü qat göyü sorsan nədəndir,
Adı Məun, əslİ ağ incidəndir,
Fəriştəsi vardır ağ at sifətli,
Böyükəri vardır Nunyayıł adlı.

Deyim göyün qoy beşinci qatından,
Adı Rətqə, əslİ qızıl-altından,
Fəriştəsi vardır hüri sifətli,
Böyükəri vardır Səftayıł adlı.

Altıncı qat asman çıxmasın yaddan,
Adı Dəfnə, əslİ sarı yaqutdan,
Fəriştəsi vardır vildan¹ surətli,
Böyükəri vardır Əbayıl adlı.

Soran yeddinci qat göydəki sirdən,
Adı Əcibədir, asmanın nurdan,

¹ Vildan – behiştəki oğlanlar.

Fəriştəsi vardır adam surətli,
Böyükleri vardır Nurbayıl adlı.

Yerdə, asimanda olan səriştə,
Nizam verənləri bu dörd fəriştə:
Mikayıl, İsrafil, Əzrayıl adlı,
Dördüncüsü vardır Cəbrayıl adlı.

Məxdumqulu, faş eyləsən sırrın həm,
Yiyəsi var dəryanın həm, yerin həm,
Yerin bəyi olsun Sərsayıl adlı,
Dəryalar böyüyü Qərqayıl adlı.

ONDA VAR

Birinci qat yerin adı Rəmkadır,
Akım adlı yavuz yellər onda var,
Yetmiş min fəriştə onda saxlanır,
Min qaim əzəli bağlar onda var.

İkinci qat yerin adı Hüldadır,
Quyruğu nizə tək xərçəng ondadır,
Asi adam üçün gözü yoldadır,
Nər-buğra biləkli bövlər onda var.

Altı yüz altmışdır onurğa daşı,
Hər birin altı yüz altmışdır başı,
Hər başda altı yüz altmışdır dişi,
Dağlar dözməz bəd ağıları onda var.

Üçüncü yer adı Arxayı-Afaq,
Odunu dəmirdən, dözməyir torpaq,
Duzəx ənquru var dağdan uluğraq,
Gerçəkdən imansız qullar onda var.

Dördüncü qat yerin adıdır Hürpa,
İlanların dişi dərəxti-xurma,
İstisi yandırar, öldürər sərma,
Tən-can dözməz, dinməz vaylar onda var.

Beşinci yer adı Səlman zəmindir,
Almaz daş vurarlar hər kim bidindir,
Altıncı qat yerin adı Siccindir,
Tamuluq olacaq canlar onda var.

Yedinci yer adı Qəribə dildə,
Duzəxdən qorxub gəz, xudanı bil də,
Şeytan ordan enib-çıxar hər ildə,
Fəraqı der, yaman günlər onda var.

VARDIR

Qonar, burdan başqa yerə köçərlər,
Kirişsiz qurulan yayları vardır.
Yaxasız, ətəksiz bir don biçərlər,
Qapısız, bacasız öyləri vardır.

Axirət öyünə rahat qoyarlar,
«Haq rəhmət eyləsin» – dua qıllarlar,
«Mən rəbbük?» söyləyən qullar gələrlər,
Kim cavab verməsə, vayları vardır.

Əməlin pis olsa, yer səni sıxar,
Sümüyün şaqqıldar, qəlbin tincixar,
Sağından-solundan od-alov çıxar,
Binamazın belə köyləri vardır.

«Əsfələs-səfilin» ona dərkardır,
Şeytan onun üçün çox mədədkardır,
Cəhənnəm deyilən bir duzəx vardır,
Qeybətkeşin onda cayları vardır.

Haramidir, neçə gündür izləyir,
Tapa bilsə, pünhan yerdə gizləyir,
Oğru gəldi, mal yiyesi sözləyir,
Siccin, Veyl adlı cayları vardır.

Görə bilməz qardaşını, elini,
Kecə bilməz onda sirat yolunu,
Tamsına-tamsına çeynər dilini,
Burda neçə-neçə ayları vardır.

Bismillah de, oxu Qurani-yasin,
Könlündən çıxarma haqqın səmasın,
Məxdumqulu, haq keçirsin günəsin,
Cənnətül-məva tək cayları vardır.

GÖRDÜM

Həqiqət dəftərin açdım,
Bir yazılın tumar gördüm.
Bu yurddan ol yurda köcdüm,
Yurdunu ixtiyar gördüm.

Bir evdə var on iki can,
Xoş gəlibsziz, əziz mehman,
Bir süfrədə dörd isti nan,
Üstündə yeddi nar gördüm.

Mustafaya indi varaq,
Münkir olan – dindən iraq,
Bir evdə var on iki çiraq,
Dörd məşəl, bir yanar gördüm.

Bu dünyanın qırağında,
Ağaclar bitmiş bağında
Beş alma var budağında,
Asılmış, bərqərar gördüm.

Məxdumqulu, nə fikrin var,
Ömürdən keçdi ruzigar,
Yetmiş iki sürü davar,
Çobanı bir baxar gördüm.

NƏSƏN SƏN?

Əsla səni görməmişəm, dildarım,
Qumrumusan, bülbülmüsən, nəsən sən?
Qəmgin könlüm xəyalında aldaram,
Bağ içində gülgülmüsən, nəsən sən?

Qaraçımı, ya seyidmi, xocamı,
Ya saqımı, ya şərabmı, ya cammı,
Ya ilmisən, ya gündüzmü, gecəmi,
Ya aymışan, ya gün müsən, nəsən sən?

Ya müşkmüsən, ya ətirmi, ənbərmi,
Yoxsa, bilməm, çərxı-fələk, çənbərmi,
Ya dəryamı, ya dalğamı, ləngərmi,
Girdabmışan, burğunmusan, nəsən sən?

Altınmışan, gümüşmüşən, zərmisən,
Ya ərşmisən, ya kürşmüşən, yermisən,
Ya yaqtmu, ya mərcanmı, dürmüsən,
Çiraqmışan, rövşənmisən, nəsən sən?

Məxdumqulu, keç namusdan, arından,
Əl götürgil bu vəfasız karından,
Cahan dolu, sən qafilsən yarından,
Mey-məstmisən, şeydamışan, nəsən sən?

NEÇƏ YAŞINDADIR

Yer götürən sarı sığır,
Bilməm, neçə yaşındadır,
Dörd min dörd yüz ayağı var,
Hamısı da döşündədir.

Burnunu fərmanlı tutar,
Quyruğu fələkdən öter,
Məkkəni beldə götürər,
Mədinənin tuşundadır.

Yer üzündə vardır xətti,
Dünyanı tutar heybəti,
Yer teyində yatan Mehdi
Ol öküzün qasındadır.

Quyruğu zəminin yarı,
Gövdəsi dünyanın varı,
Məğribdən məşriqə sarı,
İki şahı başındadır.

Məxdumqulu, dünya fani,
Bu cahana gələn hanı,
Bir cütə kim qoşa onu,
Tamaşa onun işindədir.

DURDU ŞAIR – MƏXDUMQULU

Durdu Şair:

– Bizdən salam Məxdumqulu ustada,
Atamız Adəmin donun kim biçdi?
Dumanlı sərinə qurban olalım,
Bilmədik, məlaik meyin kim içdi?

Məxdumqulu:

– Bizdən cavab olsun Durdu şairə,
Cəbrayıl gətirdi, rizvanlar biçdi.
Qüdrət ilən şol şeytanın şərbətin
Adəm ata ilə Həvv ana içdi.

Durdu Şair:

– Aləm dairəsi nə rəngli dağdır?
Ol nə quşdur, daim onda dustaqdır?
Aşıqlər sevdiyi o nə bulaqdır?
Həftayıl əbvabın varib kim açdı?

Məxdumqulu:

– Qaf dağı zəbərcət rəngbərəng dağdır,
Kaknus bir quş, daim onda dustaqdır,
Mükəsat deyərlər əcəb bulaqdır,
Həftayıl əbvabın aşıqlər açdı.

Durdu Şair:

– Təlamun dağında kimdir gəzənlər?
Mömin burda, kimdir orda yazanlar?
Şəmaətdə farağatı düzənlər
Neçə ildə yerdən göyə yetişdi?

Məxdumqulu:

— Təlamun dağında zahid gəzdilər —
Mömin burda, bərat orda yazdırılar,
Şəmaətdə farağatı düzdülər,
Hər qırx ildən Zöhrə göyə yetişdi.

Durdu Şair:

— Tanrıının cahanda, bil, dağı neçə,
Behiştə tubunun budağı neçə,
Üzünün məşqinin varağı neçə,
Behiştin kılıdı kimə qovuşdu?

Məxdumqulu:

— Yeddi iqlim vardır, yeddi dir dağı,
Yetmiş mindir ol tubunun budağı,
«La ilahə» olar məşqin varağı,
Behişt qıldı, rəsulüllah qovuşdu.

Durdu Şair:

— De harda yaratdı səkkiz cənnəti,
Neçə binası var, neçə kümbəti,
Neçə arxi vardır, nəmədir adı,
Teyrin əbabillər kimə qovuşdu?

Məxdumqulu:

— Asmando yaratdı səkkiz cənnəti,
Altı min binadır, birdir kümbəti,
İçində dörd arx var, Müsəvvər adı,
Əbabıl əshabil-filə qovuşdu.

Durdu Şair:

– De harda yaratdı sağar duzəxi?
 Neçə quyusu var, neçə bulağı?
 İçində bir ilan, nədir sorağı?
 Qüdrət ilə ol mar kimə dolaşdı?

Məxdumqulu:

– Yeddi qat yerdədir sağar duzəxi,
 Veyldir quyusu, Siccin bulağı,
 Hariş ilan, qeybətkeşdir sorağı,
 Yalançı, zinaxar, oğra dolaşdı.

Durdu Şair:

– Durdu Şair deyər, yollar uzaqdır,
 Mən bilmənəm, fani kimə duzaqdır?
 Özünü bilməsən, yerin duzəkdir,
 Doxsan doqquz min ər harda qovuşdu?

Məxdumqulu:

– Məxdumqulu, eşq meydanı uzaqdır,
 Fani dünya möminlərə duzaqdır,
 Allah bilər, kimin yeri duzəkdir,
 Doxsan doqquz min ər surda qovuşdu.

MƏXDUMQULU – DURDU ŞAİR¹

Məxdumqulu:

– Ol nədir ki, yaşıl-qızıl bürünər?
Ol nədir ki, ayağı yox, sürünen?
Ol nədir ki, yeddi dərya görünər?
Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

Durdu Şair:

– Ol əkindir, yaşıl-qızıl bürünən,
Ol ilandır, ayağı yox sürünen,
Ol balıqdır, yeddi dərya görünən,
Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

– Ol nədir ki, yaxası var, yanı yox?
Ol nədir ki, qanadı var, qanı yox?
Ol nədir ki, adam udar, canı yox?
Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

– Ol kəfəndir, yaxası var, yanı yox,
Kəpənəkdir, qanadı var, qanı yox,
Qara yerdir, adam udar, canı yox,
Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

– Ol nədir ki, darvazasız qaladır?
Ol nədir ki, pəncərəsiz binadır?
Ol nədir ki, bir-birindən aladır?
Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

– Ol könüldür, davazasız qaladır,
Ol qəbirdir, pəncərəsiz binadır,
Ol ay-gündür, bir-birindən aladır,
Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

¹ Deyişmənin ilk bəndləri əlyazmada yoxdur.

– Ol nədir ki, yemədilər, doydular?
Ol nədir ki, qiyamətə qoydular?
Ol kim idi, dabanından soydular?
Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

– Ol didardır, yemədilər, doydular,
Ol namazdır, qiyamətə qoydular,
Nəsimini dabanından soydular,
Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

– Ol nədir ki, yeddi ölkəni gəzən?
O nədir ki, belini bir zad əzən?
O nədir ki, adam misalı sızan?
Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

– Ol çobandır, yeddi ölkəni gəzən,
Ol qoyuundur, dayaq belini əzən,
Bədəv atlar adam misalı sızan,
Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

– Ol nədir ki, torpaq üstə sürünməz?
Ol nədir ki, adamlara görünməz?
Ol nədir ki, heç bir dona bürünməz?
Şair olsan, bundan bizə xəbər ver.

– Ərənlərdir, zəlil olub sürünməz,
Ol bəladır, gəlsə, gözə görünməz,
Yalan söhbət heç bir dona bürünməz,
Bizdən salam olsun, cavab böylədir.

MƏXDUMQULU – ORAZ XAN¹

Məxdumqulu:

– Bizdən salam olsun, ol Oraz xana!
Taxt ustündə kimdir rəvac oturmuş?
Qırx kasa mey quyub qızıldan cama,
Ol kimsədir varın başa götürmiş?!

Oraz xan:

– Bizdən salam olsun ustad Firağa,
Süleyman ərk-taxta rəvac oturmuş!
Bilqeyş qoyub, qırx kasa mey ol cama,
Ərənlər yığılıb başa götürmiş

– Nə aşiqdir, ağlar, gözdə yaşı yox,
Nə gövdədir ciyni üstdə başı yox,
Ol nə gözdür, kirpiyi yox, qaşı yox,
Gözlülərdən yaxşı nərsələr görmüş!?

– Məşrəb ağlar, gözlərində yaşı yox,
Ol zəmindir, gövdəsi var, başı yox,
Afitabdır kirpiyi yox, qaşı yox,
Cahana dolanar, çox nərsə görmüş.

– Ol nə quşdur, qanadsız da uçadır,
Ol nə saldır, ümmanlardan keçədir,
Ol nə kişi, yeddi dərya içədir,
Səkkizi gözləyib, məstana varmış!?

– Cansız quşlar qanadsız da uçarmış,
Dəniz üzüb, ümmanlardan keçərmış,
Yürüməz, canı yox, gör, su içərmış,
Birin alsa, səkkiz məstana varmış.

¹ Əlyazma yarımcıçıqdır.

AZADİ – MƏXDUMQULU

Azadi:

– Şeytanın hansı oğludur
Adəm ata ilən düşdü?!
Haqqın rəsulu peyğəmbər
Xeybərdə necə vuruşdı?!

Məxdumqulu:

– Şeytanın Hənnas oğludur,
Adəm ata ilən düşdü.
Xeybər dağında peyğəmbər
Düz yeddicə ay uruşdı.

– Hazır yiyesi Düldülün
Bilirsənmi kimdir, bilin!
Hansı gün Qabil Habilin
Öldürüb qanını içdi?!

– Hazır yiyesi Düldülün
Mələk-fəriştədir bilin!
Şənbə gün Qabil Habilin
Öldürüb qanını içdi.

– Nədir, qalxıb, hava uçdu,
Nəsindən zəminə düşdü?
Neçə gündə Nuhun kişti
Cunidin dağına düşdü?

– Dərya qalxıb, hava uçdı,
Köpüyündən yerə düşdü.
Yetmiş gündə Nuhun kişti
Cunidin dağına düşdü.

– Rum şəhrinin sərdarı
Harda saldırmış gülzarı?
Hansi qalanın divarı
Məhəmmədlə merac aşdı?!

– Şəddad ol Rumun sərdarı
Şamda saldırmış gülzarı,
Müqəddəs şəhrin divarı
Məhəmmədlə merac aşdı.

– Azadi söyləyər yetmiş,
Nədir bu dünyani tutmuş,
Hansi peyğəmbərdir itmiş,
Harda qardaşa uğraşdı?

– Məxdumqulu deyər: yetmiş,
İqlimdir, dünyani tutmuş,
Yusif peyğəmbərdir itmiş,
Misirdə elə uğraşdı.

KİMDƏDİR?

Bizdən salam Orazmənli şairə,
İslamlı kafirin fərqi kimdədir?
Ol nə quşdur qonar adam sərinə,
Onun qonar-qonmaz ərki kimdədir?

Nə bəndədir, qulluq edər, zad almaz,
Nə aşnadır, min il gedər, yad olmaz,
Olar kimdir - ağlar gəzər, şad olmaz,
Harda söhbət edər, rizqi kimdədir?

İdris orda harda edər söhbəti,
De kimdədir yerin-göyün qüvvəti,
Ol nə quşdur, altı mindir qanadı,
Ay-günün, ulduzun görkü kimdədir?

Başüstə asdılars hansı ağaçı,
Haq hansı dostuna verdi meracı,
Bizim peyğəmbərə verilən tacı,
Xəbər ver, bunun tək böركü kimdədir?

Bəylər, Məxdumqulu, lisan xoş gəldi,
Söylə, İsa göydə nə şəhrə endi,
Peyğəmbər kimsəyə vəsiyyət qıldı,
Əsası, xirqəsi, kürkü kimdədir?

GEDİBDİR

Getmə, dayan, səndən bir xəbər alım,
Ol nədir kim, övcdən övcə gedibdir?
Neçəsi peyğəmbər, neçəsi Cəmşid,
Neçə seyid, neçə xoca gedibdir?

Haqq özü yaratdı bir yetim qızı,
Gecə taətində, gündüz namazı,
Hər dəm, hər dəm edib sirri-niyazı,
Xəbər vergil, hansı gecə gedibdir?

Ol kimdir ki, varıb dünyani çapdı?
Ol kimdir ki, islam dinini tapdı?
İbrahim hansı il Məkkə düzəltdi?
Dağlardan hansı dağ həccə gedibdir?

Məxdumqulu haqqa qul, rəsula ümmət,
Möminlər şükr edib, Yezidə lənət,
Peyğəmbər sərvəri rəsul Məhəmməd,
Məhəmməd haçan meraca gedibdir?

NƏDƏNDİR?

Durdu şair, səndən xəbər alım mən,
Ötən peyğəmbərin yaşı nədəndir?
Hökmi-Süleymanın yaşıl tütünü,
Meracın qapısı, qaşı nədəndir?

Ol kimdir ki, yurddan köcdü, yeridi,
Ol kimdir ki, dostun yeldən qorudu,
Ol kimdir ki, eşqi-səhra yürüdü,
Səmərdən əsası, peşi nədəndir?

Ol kimdir baqidə mübtəla qalan,
Ol kimdir elinə talanlar salan,
Qırx il hicran çəkib, saralıb-solan,
Özünə gürz vuran kişi nədəndir?

Ol nə qardır, müdəm yağar, əriməz,
Ol nə dərya, müdəm coşar yürüməz,
Ol nə adam, su içində çürüməz,
Axar gözlərinin yaşı nədəndir?

Ol nə ağaç, altmış iki budağı,
Qırx səkkiz gəz oxun on iki sadağı,
Ol nə xandır, səkkiz imiş otağı,
Otağın içinin aşı nədəndir?

Ol kimdir, baqidə bir rövşən göz var,
Önündə mənası dörd min dörd yüz var,
Atası əridir, aşiq bir qız var,
Qoşulmaz hüriyə, daşı nədəndir?

Məxdumqulu deyər, yad elə bizi,
Yeddiidir qarası, ağdır səkkizi,
Bir surətdə nədir, oldur doqquzu,
Sərindəki əqli-huşu nədəndir.

NƏDİR?

Bizdən salam olsun, Durdu şairə,
Nə mehrabdan sözlə çıxan od nədir?
Kimdir ölüb, bir il sonra bilindi,
Doqquz yüzdən qardaş nim züryət nədir?

Sən gözülü atasan, biz gərkəz eli,
Çöl yerdə gəzərsən, yad edib heyli,
Bilərsən tamunun cəkilən mili,
Xəbər ver əslini, qıl-sirat nədir?

Əslinə yetişgil yalandə, cində,
Söz qıсадır, məna çoxdur içində,
Bilərsənmi hansı dərya içində,
Adəmzad ciyərli yatan hut nədir?

Nə ağır süfrədir hansı övcdə,
Aləm xarab olar neçə tovuşda,
Qüdrət ilə dörd yüz nədir bir başda,
Çırpinanda ondan çıxan od nədir?

Nə sinə, nə candır sözlə bu sirdən,
Belindən aşağı olmuş həcərdən,
Aşıq, bəyan eylə, hansı şəcərdən,
Həm canlı, həm cansız qardaş zat nədir?

Ol kimdir ki, göz yaşını daşdırıcı,
Neçə ildə əcəbadın düşdürdü,
Ol kimdir ki, zəlalətin coşdurdu,
Murad əldə ikən, namurad nədir?

Məxdumqulu deyər, aşiq, bu sirdə,
Yayınma gəl, doğru söylə bu yerdə,
Bunu bilərsənmi hansı şəhərdə,
Türkə qulluq edən iki tat nədir?

ÜÇÜ ÖVLADDAN

Nə on beş əyaldır, artmaz fərzəndi,
Ol on beş əyalın üçü övladdan?
Üçü ekiz, on dörd olar peyvəndi,
Ol nə cima eylər, nə çıxar yaddan?

Ol nə xəlqdir gəh fələyə qonarlar,
Gəhi enib, yer üzündə dinərlər?
Ol nə adəmzaddır, bir at minərlər, -
Üzəngisi sudan, cilovu baddan?

Müdam seyrə gəzər ol dörd tayı-tuş ,
Olar ondan cümlə aləm üzü xoş,
Ol dördün biri var, müdam səbzəpus,
Kəlləsi buzdandır, ayağı oddan?

Ol kimdir, yalavac, qərib oturmuş,
Avazsız aləmə sözün yetirmiş,
Ağzin açıb, özün yasa batırmiş,
Soruram, xəbər ver mənə bu zatdan?

Məxdumqulu, salma ölkə avaza,
Bular görnüb duran zatdır bu gözə,
Aqil ərin fəhmi yetər bu sözə,
Hacət deyil xəbər almaq ustaddan.

KƏFARƏT ETDİ

Fəhm eylə sözümüzü, aşıqlar başı,
Kim xudaya oğlun kəfarət etdi?
Xəlilülla – haqqın Kəbətəraşı,
Kim sonra Kəbəni imarət etdi?

Azıq götürülməz ulaqsız köç nə,
Altı nə, yeddi nə, dörd nədir, beş nə,
Ağdan qara dönən şərəfli daş nə,
Adı nədir, hər kim ziyarət etdi?

Bilirsənmi neçə yoldur salındı,
Hansı yoldur möhtac oldu, alındı,
Şəmi şölə vurdu, yandı, bilindi,
Ol şəmi haqq kimə kəramət etdi?

Kimdir Hatəm onu görüb Tövratda,
Yoluxubdur daş ayaqlar bəratda,
Bilirsənmi, həyat axar zülmətdə,
Xıdır ilə kimdir təharət etdi?

Surətpərəst nədir, duası heçdir,
Xəbər vergil, Nuhun qaynı nə işdir,
Azana, tozana dəstgir nə quşdur,
Kimin türbətinə ziyarət etdi?

Ol nə dörddür, enib gəldi sultandan,
Xalqlar şöhrət tapdı, de neçə candan,
Hansı mələk enib düşdü asmandan,
Nə adəm oğluna inayət etdi?

Məxdumqulu, kimdir, bir yerə düşdü,
Ol kimdir, bir gecə dev alıb qaçıdı,
Neçə ildən sonra gəldi, qovuşdı,
Tanrı pənahında səlamət etdi?

DURUBDUR

Bir çürük qoz ilə cahan kövhərin
Ol nə qumarbazdır ütüb durubdur.
Çürük saman etmiş məta bazarın,
Gövhərə bərabər satıb durubdur.

Nə döşəkdir, ona basan yarımaç,
Nə gəmidir, suya batmış, yürüməz,
Nə anadır, ölməz, itməz, qarımaz,
Öz balasın özü udub durubdur.

Nə çıraqdır, gözsüzlərin yarıdır,
Nə güzgündür, bu aynadan arıdır,
Nə saqidir, piyaləsin yürüdür,
Bir əli boğazdan tutub durubdur.

Nə məxluqdur, nə erkəkdir, nə dişi,
Bir gözü dümağdır, bir gözü çəşti,
Rəngi qara, ala, on iki başı,
Yeri-göyü birdən tutub durubdur.

Başı varıb çıxmış ərşin üstünə,
Ayağı enmişdir yerin altına,
Canlı, cansız, hər nə gəlsə dəstinə,
Durmadan ağızına atıb durubdur.

Dostum, həvəs etmə qəhbə əyalı,
Aldadar, çox-çoxdur onun xəyalı,
Bu dünya bir kor siçanın misalı,
Kökləri birbəbir kərtib durubdur.

Dostlar, bir misaldır dilimə gələn,
Zehni olsa, bilər ağılı olan:
Cahan üzün tutmuş bir qüdrət ilan,
Quyruğu başından ötüb durubdur.

Məxdumqulu, məğrur olma bu sözə,
Heç böylə canavar dəyməmiş gözə,
Yenə bir qüdrət var, yeddi kəlpəzə,
Ol böyük ilanı udub durubdur.

DEDİM – DEDI

Dedim: «Üzün tabana». Dedi: «Bənzər!» Mənli xan,
Dedim: «Qoydun ərmana». Dedi: «Könüldür viran»,
Dedim: «Ölürəm indi». Dedi: «Qalarsan aman»,
Dedim: «Ox kirpiklərin». Dedi: «Qaşlarım kaman»,
Dedim ki: «Puşəş geymiş». Dedi: «Doni-zərəfşan».

Dedim: «Üzdə xallar var». Dedi: «Ruyda güllər, hey»,
Dedim: «Qumru zəbandır». Dedi: «Şəhdi-dillər, hey»,
Dedim: «Gəl, sən xəbərləş». Dedi: «Bilər ellər, hey»,
Dedim: «Ol nə sərvdir?» Dedi: «İncə bellər, hey»,
Dedim: «Tavus bəs hardan?» Dedi: «Cayi-Hindistan».

Dedim: «Gecən qaranlıq». Dedi: «Uyğuda ayım»,
Dedim: «Kimlər yasavul?» Dedi: «Kirpiyim – yayım»,
Dedim: «Harda məskənin?» Dedi: «Laməkan cayı»,
Dedim: «Zərəfşan olar». Dedi: «Kövsərdir çayı»,
Dedim: «Ondan ver mənə!» Dedi: «İstərmış bican».

Dedim: «Bu nə tütündür?» Dedi ki: «Qara marlar»,
Dedim: «Qorxaram ondan». Dedi: «El-oba zarlar»,
Dedim: «Sözün əslini». Dedi: «Sorar, duyarlar»,
Dedim: «Sirri faş etdin». Dedi: «Demiş əgyarlar»,
Dedim: «Ölüm var sənə». Dedi: «Sənə həm fərman».

Dedim: «Ey Məxdumqulu!» Dedi: «Gözlər yaş olar!»
Dedim: «Ol nə oğlandır?» Dedi: «Sizə baş olar»,
Dedim: «Yaxındır Kəbə». Dedi: «Köhnə daş olar»,
Dedim: «Yaxşı zamandır». Dedi: «Bu həm düş olar»,
Dedim: «İndi gedərəm». Dedi: «Getsən, var aman!»

BİR NEÇƏ MİSAL

Uğradım İlyasa, düşdüm Xıdırı,
Könlüm içrə gəldi bir neçə misal.

Əl götürdüm, durdum niyaza, nəzrə,
Dedim: «Rüxsət olsa, sorayın sual».

Dedim: «Nədir bu dünyanın dirliyi?»,
Dedi: «Yatsan düşdür, duranda – xəyal».

Dedim: «Ya rəb, dünya nəyə bənzərdir?»
Dedi: «Qoca qarı, üzündə yüz xal».

Dedim: «Nədir mülki-cahan sevgisi?»
Dedi: «Dərdəsərdir, ya boyna vəbal».

Dedim: «Dünya üçün nədir bəhs-i-cəng?»
«Bihudə boğaz yırtmaq, yersiz qalmaqla».

71

Dedim: «Əhli-zaman nəyə bənd olmuş?»
«Oğul, qız sevgisi, cəm etməyə mal».

Dedim: «Bu sevgidən, maldan nə hasil?»
«Yığmağı qayğıdır, getməyi məlal».

Dedim: «Əhli-zalim nə tayfa dürur?»
Dedi: «Qurddur, itdir, pişikdir, çaqqal».

Dedim: «Andan nəfsim necə ram olur?»
Dedi ki: «Pir olan ilə guşmal».

Dedim: «Bəndə cəhdி başa vararmı?»
Dedi: «Varmaz, istəməsə zülçəlal».

Dedim: «Ya rəb, kətxudalıq necədir?»
Dedi: «Həp də işrət, qayğı – qalan sal».

Məxdumqulu, sözü dürdür bilənə,
Başda huşun olsa, sözə qulaq sal.

YETDİN

Bir gün atan eşq etdi,
Sülbündan cuşə yetdin.
Əvvəl sudun, qan oldun,
Qandan son leşə yetdin.

Hökm eylədi ol xuday,
Doqquz saat, doqquz ay,
Yeddi əndam caybacay,
Sünnə ulaşa yetdin.

Guş verdi, dəhan verdi,
Dəhana zəban verdi,
Ağıl verdi, can verdi,
Göz verdi, qaşa yetdin.

Yaşdin, ələ ulaşdın,
Yürüb, yola ulaşdın,
Sözlə dilə ulaşdın,
Nan yedin, aşa yetdin.

Yeddində məktəb gördün,
Oxudun, yolun bildin,
Qız ilə bazı qurdun,
Ta on dörd yaşa yetdin.

Haq verdi, yeyib-içdin,
Hər yola bir baş qoşdun,
Məhbub ilə sevişdin,
Elə çolaşa yetdin.

İyirmi dörd yaşa gəldin,
İgid olub, sən yeldin,
At mindin, qlınc aldın,
Cəngə-savaşa yetdin.

Otuzunda yerindən,
Duman getməz sərindən,
İgidliyin zorundan,
Gəzdin tamaşa yetdin.

Sürdün, dünyani sürdün,
Axır vəfasın gördün,
Qırxına qədəm vurdun,
Kamilən, huşa yetdin,

Var almadın bağından,
Xəzan vurdu tağından,
Əlli, saqqal ağından,
Utan, bir yaşa yetdin.

Altmışa yaş yetirdin,
Başın qəmə batırdın,
Xoş günlərin ötürdün,
Yazın yox, qısa yetdin.

Yetmişdə aşdan qaldın,
Qüvvətin yox, yixıldın,
Qocaldın, işdən qaldın,
Söylə, nə pişə yetdin.

Səksənə yetişsə sal,
Necə keçər böylə hal,
Ötdü ol coşğun mahal,
Oraqsız xoşa yetdin.

Doxsanda yanılar söz,
Qara rəngi görər boz,
Tamam nurdan düşər göz,
Yüz min əndişə yetdin.

Məxdumqulu oturdun,
Ömrün qafıl ötürdün,
Haqçın nə iş bitirdin,
Əgər yüz yaşa yetdin.

MƏNA BİLMƏZ YAŞINDA

Ey yaranlar, adəmzad
Məna bilməz yaşında
Biqəm olar dünyada,
Dördündə, ya beşində.

Beşində bəydir, bilməz,
Dünyanı gözə almaz,
Zərrə qayğısı olmaz,
Gəzər oyun daşında.

Əgər ki on yaş gələr,
Cavanlıqdan huş gələr,
Yemək-içmək xoş gələr,
Küy çox olar başında.

On beşə yetsə salı,
Uçar könül xəyalı,
Əsər cavanlıq yeli,
Cüvan görər düşündə.

Cüvanlıq odu yanar,
Cavanlıqdan nırx dönər,
Hər gün bir eşqə minər,
Ol iyirmi yaşında.

Gözü sataşsa mala,
Uğrarsa xam xəyalı,
Güçü gələr kamala,
Otuza ulaşanda.

Cahil olan kəm olar,
Nə ona mərhəm olar,

Qırxdə ağıl cəm olar,
Adamzadın başında.

Yaş əlliyə gedəndə,
Olar qoca adında,
Ölüm olar yadında,
Diqqət edər işində.

Düşmüşəm sevdaya der,
Sevdalı qovğaya der,
Keçdi ömrüm zaya der,
Ah edər altmışında.

Yetmişində «ah»lanar,
Can cəsəddə saxlanar,
Qayğı-həsrət çoxlanar,
Asta olar işində.

Qüvvəti yox tutanda,
Dincələmməz yatanda,
Yaş səksənə çatanda,
Tanimaz uğraşanda.

Çıxmaz içərdən dışa,
Baxmaz qohum-qardaşa,
Ölü derlər ol kişə,
Yaş doxsandan aşanda.

Məxdumqulu hümməti,
Qalmaz qədir-qiyəməti,
Peyğəmbərin ümməti,
Heç olar yüz yaşında.

GƏRƏK

Nə bəlasan, adəmzad,
Çılpaq doğdun, don gərək,
Ağ süd əmdin, böyüdüñ,
Ağlayırsan, nan gərək.

Atan xoşnud olmağa,
Anan mehrin salmağa,
Yeddində din bilməyə,
Oxuya Quran gərək.

Əgər seçsən dilbəndin,
Bərkiyər belin, bəndin,
On beşdə arzuməndin,
Qız gərək, cüvan gərək.

Cüvan tapdın qucmağa,
Eyşi-işrət açmağa,
Sonra yeyib-içməyə,
Bir tükənməz nan gərək.

Könlün incidib xəlqin,
Xoşnud etsən öz xülqün,
Rum, Firəng olsa mülküñ,
Hənüz «azdır», kan gərək.

Yatsan döşəkdə bimar,
İsti etməz malu kar,
Zər töksən xalvar-xalvar,
Gözə gəlməz, can gərək.

Dua ilə ər göyər,
Yağmir ilə yer göyər,

Ər oldur – alqış alar,
Yerlərə varan gərək.

Əcəl gələr rəydə yox,
Görmək ildə, ayda yox,
Heç bir zaddan fayda yox,
Bir nuri-iman gərək.

Məxdumqulu, sözləyən,
Neçə məxfi gizləyən,
Bir məna fəhm eyləyən,
Ağıllı yaran gərək.

GƏLDİN

Bu nağıldır, adəmzad, sən bu məkana gəldin,
Əvvəl atan belindən sizib nihana gəldin,
Ondan anaya varıb, bir qətrə qana gəldin,
Anada surət olub, bu şirin cana gəldin,
Doqquz ayı ötürüb, enib cahana gəldin,
Əmib ana südünü, böyüüb, dona gəldin.

Yaradan qüdrətindən diş ilə dəhan verdi,
Sözləməyə söz ilə dəhanda zəban verdi,
Könlün gedib hər yana, durdu, ayağın yürüdü,
Bildin yaxın-yadını, gözün dünyani gördü,
Yeddi-səkkiz yaşında atan mollaya verdi,
Oxub Quran kitabı, yetişib ona gəldin.

On beş yaşa varanda cavaklığa boylandın,
Qız-gelinə meyl edib, könül verib küyləndin,
Guya varıb ağ öyün dörd daşına dolandın,
Haqqın fərmanı ilə axır bir gün öyləndin,
İyirmi yaşa vardın, əsbabını şaylandın,
Bədəv minib, səyridib, sürüb meydana gəldin.

Otuz yaşa varınca, sanki bir alğır şırsən,
Dünya qəmi başında, guya yürüb, yelirsən,
Dünyaya doymaq yoxdur, olunca olsun dersən,
Əhli-müsəlman olsan, ölüncə halal yersən,
Qırxında tövbə edib, bir mürşidə əl versən,
Könlünü birə bağlar, əziz sübhana gəldin.

Əlli yaşa varanda, doğruluqda olarsan,
Kobudluqdan ayrıldın, incəliyi bilərsən,
Hər necə cəfa çəksən, axır bir gün ölərsən,
Beş vəxt dua oxuyub haqqa şükür qılarsan,

Altmış yaşa varanda, qocalığı bilərsən,
Əkən əkinin biçib, oraq-ormana gəldin.

Yetmiş yaşa varanda, qanın qaçar üzündən,
Ağ dişlərin töküller, şölə gedər gözündən,
Qüvvət səndən ayrılar, gücün qaçar dizindən,
Heç kişi hədər etməz, söylədiyin sözündən,
Səksən yaşa varanda, könlün keçər özündən,
Gedər olub dünyadan, yaxasız dona gəldin.

Məxdumqulu, möhnətdir hər kim doxsana yetsə,
Kəm-kəm gələr cahana əgər yüz yaşa yetsə,
Heç kimdən haray olmaz əcəl yaxanı tutsa,
İmanını qazansan, yolunu rəvan etsə,
Axır olacağın budur – tənin yer ilə yatsa,
İşığı, tünlüyü yox, qaranlıq xana gəldin.

QURBANƏLİ MƏĞRUBİ

(1735 – 1810)

Şairin əsl adı Qurbanəli, təxəllüsü Məğrubidir. O, türk-mənlərin yəmrəli boyunun məğrub tayfasından olduğu üçün bu adı özünə təxəllüs kimi qəbul etmişdir. Əldə olan məlumatlara görə, şair 1735-ci ildə Göytəpə yaxınlığında anadan olmuş, 1810-cu ildə Manqışlaq bölgəsində fani dünyadan köçmüştür. Gəncliyində Axal vilayətində, yaşlılıq çağında isə Daşoğuz və Ürgənc ətrafında yaşıdagı bilinir. Məğrubi öz dövrünün savadlı adamlarından biri olmuşdur. Bunu şairin poetik irsi və yaratdığı dastanlar aydın şəkildə göstərir. Onun qələmindən çıxan bütün şeirlər xalq mahnısına çevrilmişdir.

Məğrubi türkmən ədəbiyyatında Nurməhəmməd Əndəlibdən bəri davam edən ənənəyə sadıq qalaraq bir neçə xalq dastanını yenidən işləmiş və mükəmməl bir hala gətirmişdir. Bunlardan «Yusif –Əhməd», «Dövlətyar», «Alibey–Balibey» adlı dastanlar qəhrəmanlıq, «Seyfülməlik–Mədhülcəmal» isə məhəbbət dastanıdır. Bu əsərlər türkmən aşıqlarının repertuarında mühüm yer tutur. Şairin işlədiyi dastanlardakı qəhrəmanların bir əlində saz, digər əlində dütar vardır.

Qurbanəli Məğrubinin poeziyasında vətən sevgisi, qəhrəmanlıq, igidlik motivləri çox güclüdür. Bu da həmin dövrdə İranın türkmən torpaqlarına aramsız hücumları ilə bağlıdır. Şairin bu mövzuda bir çox şeirləri, o cümlədən «Vətənim qaldı» rədifikasi iki qoşması var. Məğrubinin bütün dastanları və şeirləri nəşr olunmuş, haqqında dissertasiyalar yazılmış, çoxlu elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Əsərlərinin əlyazma nüsxəleri Milli Əlyazmalar İnstitutundakı yetmişdən artıq qovluqda saxlanır.

TUTULDU – BİTİLDİ

(deyişmə)

Məğrubi:

Bizdən salam olsun, molla Qayibi,
Dünyanın binası haçan tutuldu?
Küntü-kənzil-məhfiyəndən xəbər ver,
Kəlmeyi-şəhadət harda bitildi?

Qayibi:

Bizdən salam olsun molla Məğruba,
Haq «kün» dedi, ol gün bina edildi,
Tuba ağacının yarpaqlarında
Kəlmeyi-şəhadət sonda bitildi.

83

Məğrubi:

Haq əvvəl naməni kimə oxutdu,
Ol kim idi, oxub özün unutdu,
Adəmdən irəli neçə qövm ötdü,
Dərgahda hansının sözü tutuldu ?

Qayibi:

Haq əvvəl naməni Adəmə oxutdu,
Oxudu, Əzrayıl özün unutdu,
Adəmdən irəli Bənican ötdü,
Dərgahda rəsulun sözü tutuldu.

Məğrubi:

Hansı gündə bina etdi o quşu,
Necədir qanadı, quyruğı, başı,

Yediyi nəmədir, neçədir yaşı,
Neçə min ildən son başı ütüldü?

Qayibi:

Çərşənbədə bina etdi o quşu,
Dörd olar qanadı, quyruğı, başı,
Yeməyi darıdır, əlli min yaşı,
Əlli min ildən son başı ütüldü.

Məğrubi:

Sudakı balığın puştu¹ neçədir,
Üstündəki əti, quştu² neçədir,
Ol ərşि-əzəmin hışı hışı neçədir³,
Neçə mələk hesabında bitildi?

Qayibi:

Sudakı balığın uludur puştu,
Yeddi min yeddi yüz batmandır quştu,
Qüdrətlə salındı əzəmin hışı,
Dört məlaik hesabında bitildi.

Məğrubi:

Bilirsənmi xali nədir, boş nədir,
Cəsəd nədir, mənzil nədir, quş nədir,
Ol nə bazar, qiymətbaha daş nədir,
Kimin daşı kəmbahaya satıldı?

---

¹ Puşt – pul.

² Quşt – ət.

³ Hışt – kərpic.

Qayibi:

Əgər bilsəm xali budur, boş budur,
Cəsəd mənzil, ordan uçan quş budur,
Ol imandır, qiymətbahə daş budur,
Şeytan daşı kəmbahaya satıldı.

Məğrubi:

Məğrubi der, qismətdə nə yazıldı,
Nə zəncirdir, bir-birinə düzüldü,
Neçə ildə vaxtı yetib üzüldü,
Ay ilə gün hansı vaxtda tutuldu?

Qayibi:

Qayibi der, qürbət ilə yazıldı.
Gecə-gündüz bir-birinə düzüldü,
Sansız ildə vaxtı yetib üzüldü,
Ay ilə gün ərəsatda tutuldu.

MOLLA NƏFƏS

(1810 – 1862)

Molla Nəfəsin hayatı haqqında məlumat olduqca azdır. Şairin 1810-cu ildə Marıda (Merv) təkə turkmənlərinin yazı, başqa bir məlumata görə, toxtamış tayfasına mənsub Qədirverdi adlı bir sərracın ailəsində dünyaya gəldiyi təxmin edilir. Molla Nəfəs ilk təhsilini evdə atasından, sonra Mərvin məşhur pedaqoqlarından olan Molla Məmmədsalihdən almışdır. Daha sonra Buxarada və Xivədə mədrəsədə oxumuş, çağatay, ərəb və fars dilləri ilə yanaşı həmin dövrdə tədris olunan elmləri, o cümlədən ilahiyyat (Quran, fiqh, tefsir), riyaziyyat, hesab, həndəsə, nücum, kimya, dil, ədəbiyyat, tarix, coğrafiya sahəsində dərin bilik əldə etmişdir. Şair Şərq poeziyasının Xoca Əhməd Yəsəvi, Füzuli, Nəsimi, Nəvai, Yunus İmrə, Nizami, Sədi, Hafız, Cami kimi nümayəndələrinin əsərlərini, turkmən şairlərindən Əndəlibin, Azadinin və Məxdumqulunun şeirlərini, habelə şifahi xalq ədəbiyyatını, dastan və nağılları diqqətlə öyrənmiş, ədəbiyyat nəzəriyyəsini, bədii ifadə vasitələrini, ədəbi canrların növlərini, bir sözlə, Şərq poetik sistemini mükəmməl şəkildə mənimsemiş, ilk əsərlərini də elə burada yazmağa başlamışdır.

Təhsilini başa vuran Molla Nəfəs öz doğma yurduna qayıtmış, burada ailə qurmuşdur. Onun Molla Rəsul və Molla Rəhim adlı iki oğlu olmuşdur. Molla Nəfəsin nəslinin davamını kişi xəttılı 1940-cı illərin sonuna qədər izləmək mümkün olsa da, ikinci dünya müharibəsi dövründə baş verən acliq və qitliq, həmin illərdə bölgədə tügyan edən qarın yatağı epidemiyası nəticəsində tükəndiyi təxmin edilir.

Maraqlıdır ki, Molla Nəfəslə onun dahi sələfi Məxdumqulu Fəraqinin ədəbi taleyi arasında böyük bənzərlik vardır.

Onların hər ikisi əvvəlcə evdə öz atalarından dərs almış, sonra mollaxanada, daha sonra isə Buxara və Xivə mədrəsələrində oxumuşlar. Zaman etibarilə aralarındaki yetmiş illik fərqə baxmayaraq təxminən eyni program üzrə təhsil almış, eyni elmi və ədəbi məktəblərdə, eyni mənəvi iqlimdə və mühitdə nəşvi-nüma tapmışlar. Bu oxşarlıq onların yaradıcılığında da özünü biruzə verir. Xüsusilə üç mövzu hər iki sənətkara çox doğma və əzizdir: türkmən birliyi, dini-ruhani şeirlər və lirika. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Molla Nəfəs məhz Məxdum-qulunun davamçısıdır. Mövzu və canr baxımından Məxdum-qulu daha geniş və əhatəli olduğu halda, Molla Nəfəsin yaradıcılığında lirika üstünlük təşkil edir. Onun məhəbbət şeirləri saf və göz yaşı kimi dumdur bir çeşməni andırır. Bu əsərlər sadə, incə, həzin və səmimidir, mayasını və qidasını xalq yaradıcılığından, doğma türkmən folklorundan alır. Şairin gəraylı, qoşma, qəzəl, müxəmməs, müsəddəs canlrında qələmə aldığı əsərlər, xüsusilə türkmən qızının fiziki və mənəvi gözəlliyini, saf eşqi, məhəbbəti vəsf edən «Dəlbəra», «Nazənin», «Gözlərin», «Ayrıldım», «Ola, ya olmaya», «İstəyib gözəl yarı», «Gözəl», «Kiçginə», «Tapılmaz», «Dilbər», «Qız», «Dedim-dedi» və digər şeirləri öz ülviliyi ilə seçilir.

Molla Nəfəsin «Bu məkana gəlmışəm» adlı poeması isə öz orijinallığına görə dünya poeziyasında misli-bərabəri olmayan bir şedevrdir. Bu əsərdə eşq ən yüksək poetik səviyyədə ülviləşdirilmiş, hətta ilahiləşdirilmişdir. Şairin lirikasının zirvəsi olan bu əsər müsəddəs canrndə aaaaba, ccccdə, ssssta sxemi üzrə yazılan poema altı misralıq 34 bənddən ibarətdir. Sərbəst olan hər beşinci misra iki yerə bölünərək öz arasında qafiyələnir ki, bu da gözel bir şeiriyyət yaratır. Məhəbbət himni adlandırılan bu poemanın aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd etmək mümkündür:

1. Poema qəhrəmanlarının böyük əksəriyyəti dini obrazlardır. Onların arasında Allahı (əsərdə başqa adları ilə – Mövlam, Rəhman, Mürtəza pirim adları ilə də yad edilir), mələkləri (Cəbrayıł və Əzrayıl), peyğəmbərləri (İbrahim, Xıdır, İlyas, Davud, İsa, Yəqub, Əyyub, Loğman, Yusif, Süleyman, sahib-axır-əz-zaman Mehdi), fəriştələri (adbaad göstəriləməsə də) görürük;

2. Poemanın bəzi personajları islam dininə mənsub tarixi şəxsiyyətlərdir. Burada Məhəmməd peyğəmbəri (əsərdə Əmin adı ilə verilir), onun dörd əshabəsindən üçü (Ömər, Osman, Əli) və ardıcılı Veysəl Qərani, böyük mütəsəvvif şair Xoca Əhməd Yəsəvi iştirak edirlər;

3. Bunlardan başqa, poemada bəzi mifik, əfsanəvi və tarixi şəxsiyyətlərin, o cümlədən dində böyük yeri olan 360 ərənin, Süleymanın arvadı Bilqeysin, Yusifin sevgilisi Züleyxanın, Məcnunun və Fərhadın, Harunun və Hatəm Tainin adları çəkilir.

Molla Nəfəsin vətəndaşlıq, vətənpərvərlik şeirləri də öz milli ruhuna görə diqqəti cəlb edir. Həmin dövrdə Türkmenistanı, eləcə də bütün Türküstani istila etməyə çalışan çar Rusiyasına, ara-sıra baş verən İran hücumlarına qarşı mübarizədə öz sazı-sözü, hətta silahıyla iştirak edən Molla Nəfəsin belə vuruşmaların birində yaralanaraq şəhid olduğu barədə rəvayətlər də vardır. O, ana vətəni, yurdu ığidliklə qoruyan türkmen sərkərdələrinin, xanlarının, bəylərinin rəşadətini tərənnüm etmiş, döyüşçüləri qələbəyə ruhlandırmışdır. Bunların arasında «Yetişsin», «Sərdarı», «Bərqərar olsun», «Qaraoglan», «Gələn Qaraoglan», «Gəldi», «Bəylər», «Deyim», «Sultnanıdır» şeirləri öz mübariz ruhu ilə fərqlənir.

Molla Nəfəs tanınmış sənətkar kimi Orta Asiyanın və Qafqazın bir çox şəhərlərində olmuş, yerli şairlərə, aşıqlarla, sənət adamları ilə görüşmüş, toyalar və məclislər keçirmiştir. Onun əsərlərində Çərcov, Səraxs, Murqala, Mürqab, Mari-Sahi-cahan, Ürgənc, Səmərqənd, Buxara, Əndican, Xarəzm, Qəndəhar, Kabil, Herat, Astarabad, Həmədan, İsfahan, Xoran, Tehran, Qəzvin, Şam, Bağdad şəhərlərinin, hətta Misir, İraq, Rum, Firəng ölkələrinin adı çəkilir. Təbii ki, bu coğrafi məkanların bir qisminin adı poetik ehtiyaca görə zikr edilmişdir. Lakin onun Azərbaycanda olduğu heç bir şübhə doğurmur. Şair bir şeirində yazar:

Təvriz diyarında olmuşam səyyad,
Həzirbaycan şəhrin gəzdim adbaad.

Şairin ictimai-siyasi məzmunlu şeirləri sayca o qədər çox olmasa da, məzmunca dərin və dəyərlidir. Bu əsərlərdə

haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı etiraz, dünyanın gərdişindən şikayət motivləri güclüdür. Onun «Nər kimi göz», «Gəlmışəm», «Xəbər ver», «Ayrıldım», «Var ikən», «Olar», «Baş olar», «Vəqtidir» adlı şeirlərində sosial motivlər güclüdür.

Molla Nəfəsin yaradıcılığında dini şeirlər də mühüm yer tutur. Şairin Allaha, Məhəmməd peyğəmbərə həsr olunmuş «Edən cəlil», «Gördüm», «Məhəmməd», «Fəda eylədi» kimi şeirləri diqqəti cəlb edir.

Sovet dövründə Molla Nəfəsin yaradıcılığı öz həqiqi qiymətini almamışdır. Onun ilk şeirlər kitabı yalnız 1940-ci ildə (cəmisi 27 şeir) nəşr edilmişdir. 1947-ci ildə çapdan çıxan kitabında 75 şeir, 1955-ci ildə buraxılan kitabında isə vur-tut 70 şeir verilmişdir. 1961, 1962, 1963 və 1973-cü illərdə də nəşr olunan kitablara şairin ədəbi irsinin sovet ideologiyası ilə «səsləşən» kiçik bir qismi daxil edilmişdir.

Molla Nəfəsin zəngin irsində «Zöhrə-Tahir» dastanı xüsusi yer tutur. Bu əsər Molla Nəfəs tərəfindən tamamilə yenidən işlənərək orijinal bir hala gətirilmiş, turkmən həyatının, ruhunun, mədəniyyətinin və etnoqrafiyasının ensiklopediyası səviyyəsində çatdırılmışdır. Molla Nəfəs dastanı tam bir zərgər dəqiqliyi ilə cilalılmış, onun süjetini, qəhrəmanlarının xarakterini təkmilləşdirmiş, şeirlərini yenidən yazmışdır. Buna görə də Molla Nəfəs dedikdə ilk növbədə «Zöhrə-Tahir» dastanı, «Zöhrə-Tahir» dastanı dedikdə isə Molla Nəfəs yada düşür.

Turkmən xalqı 2010-cu ildə öz Molla Nəfəsin 200 illik yubileyini böyük təntənə ilə qeyd etdi. Bu münasibətlə bir-birindən maraqlı tədbirlər təşkil edildi. Türkmenistan Elmlər Akademiyası Mari vilayətinin icra hakimiyyəti ilə birlikdə 7-10 aprel 2010-cu ildə Marıda «Molla Nəfəs və XIX əsrдə tükmənlərin həyatı» mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirdi.

Molla Nəfəsin anadan olmasının 200 illiyi münasibətlə bu sətirlərin müəllifi şairin iki kitabını («Bu məkana gəlmışəm». Bakı, 2010, 160 s. və «Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2010, 240 s.) Azərbaycan dilində nəşr etdirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əvvəllər ölkəmizdə şairin bəzi şeirləri çap edilsə də, bu, Molla Nəfəsin Azərbaycanda nəşr olunan ilk kitablarıdır.

SƏRAXSLI ŞAİR – MOLLA NƏFƏS

Səraxslı Şair:

Molla, sən vergil xəbər, sözlə süxənvər hansıdır?
Başı asmana yetən ol şahi-ərər hansıdır?
Özünün bənzəri yox, pakizə gövhər hansıdır?
Bəhri-rəhmətdə açılan müşki-ənbər hansıdır?

Molla Nəfəs:

Əvvəla, sözlə süxənvər bir xudanın özüdür,
Başı asmando – şəriət rahnəmanın özüdür,
Özünün bənzəri yox, nuri-imanın özüdür,
Bəhri-rəhmətdə Mühəmməd Mustafanın özüdür.

Səraxslı Şair:

Yenə bir quş görmüşəm türfə, əcaib pərlidir,
Bətinində cəm olan altın mürəssə zərlidir,
Yazılı yeri tutan qanadları ləngərlidir,
Quşların sərkərdəsi balayı-şahpər hansıdır?

Molla Nəfəs:

Ol əcaib pərli Cəbrayıl-əminulla olar,
Bətinində cəm olan Quran-kəlimulla olar,
Yazılı yeri tutan «xalisan lillə» olar,
Quşların sərkərdəsi elə onun özüdir.

Səraxslı Şair:

Əvvəla, həqqin kələmin barısın bilən nədir?
Çox təkəbbürlük edib, özün ulu qılan nədir?

Neçələrin azdırıb, öz yanına alan nədir?
Gərdanına yüklənən əlayi-harvar hansıdır?

Molla Nəfəs:

Həqq kəlamın barısın bilən ləin şeytan olar,
Çox təkəbbürlük – ulu qılan ləin şeytan olar,
Neçələrin azdırıb, alan ləin şeytan olar,
Gərdanına yüklənən harvar günahının özüdür.

HANSIDIR

Ey Murad, bu şəhr içində daxili-dış hansıdır?
Dövrəsi altın tamam, zərrin münəqqəş hansıdır?
Pənci-divari-zəhəb, əlayi-sərkəş hansıdır?
Babı yetmiş, bağlı həmmə, birisi boş hansıdır?
Nagəhandan vasil oldum, gördüyüm düş hansıdır?

Görmüşəm bu şəhr içində bir quşu dustaq olar,
Barsılı bimar olub, ilxi ilində sağ olar,
Cüma gün qəmgin olub, şənbə gündündə çağ olar,
Yüz otuz batman dəmir, boynunda zincir bağ olar,
Mərkəbi-atəş onun, əsbabi-dilkəş hansıdır?

Yenə bir quş görmüşəm mən, gəzər ol quş qəsdində,
Yeddi yüz dev məskən etmiş ol ki quşun üstündə,
Qış günü dağa çıxıb, yaz gün gəzər yer pəstində,
Çün qədəm qoysa qıya bitməz ayağı altında,
Kim anı görsə udar bir dəmdə, ol quş hansıdır?

Gözləri adam sıfətdır, misli kirpi tək bədən,
Payları rəcül, əsəd tək, bir dəhanda beş zəban,
Yüz otuz gəzdir arası fırqəti-kəmi-zədən,
Çünkü avaz babında hər sözü tuti-süxən,
Biməcazət tərbiyət danayı-dilkəş hansıdır?

Bu sözün itmamına hərblər gərəkdir, «sad» gərək,
Loğmanın bişməyinə alət gərəkdir, ot gərək,
Gəminin getməyinə yelkən gərəkdir, bad gərək,
Bunu bilən arifə, elmi-lədün ustad gərək,
Çünkü sən miskin Nəfəs fəhm et, ağıl-huş hansıdır?

QIZLA GƏLİNİN DEYİŞMƏSİ

Bir qız ilə bəhs eyləyir bir gəlin,
Gəlin deyir: «Hüsnum İrəm bağıdır.
Neçə aşiq həsrətində tər gülün,
Aşıq olan bir-birinə yağıdır».

Qız da deyir: «Üzüm xurşidi-xavər,
Hüsnumə möhtacdır mahi-münəvvər,
Uzundur qamətim sərvi-sənubər,
Yaşım on dörd, xub məstanə çağıdır».

Gəlin deyir: «Mənim söhbətim, bacı,
Neçə igidlərinin başının tacı,
Əgər qıya baxsam, gözümün ucu
Görən aşıqların ağlın dağıdır».

Qız da deyir: «Aləm yaxar nazlarım,
Bir cüt nərgiz təki mənim gözlərim,
İndi gər açılsa bahar-yazlarım,
Bağın sünbüllünü zülfüm dağıdır».

Gəlin der: «Bəzənsəm min dürlü əlvan,
Görməyə acizdir xurşidi-taban,
Aşıq sinəsində yaradır, müdam,
Nərgiz gözlərimin qoyan dağıdır».

Qız da deyir: «Gəlin mənə tay deyil,
Qoynum bir cənnətdən özgə şey deyil,
Tər görünən təzə doğan ay deyil,
Yaxamdan görünən köksüm ağıdır».

Gəlin deyir: «Bəhs eləmə boşuna,
Mən gəlirəm cahılların xoşuna,

Bu sözümü sırga elə guşuna,
Ləblərim açılan gül yarpağıdır».

Qız da deyir: «Hüsnum aləm peyvəndi,
Alınmış gəlinin qalası, kəndi,
Abaddır şəhrimin hasarı-bəndi,
Sinəm çox arzulu şah otağıdır».

Gəlin deyir: «İndi heyran olub mən,
Sənin bu sözünə təslim qılıb mən,
Yüz tumən alaram, özüm satıb mən,
Qoç igidin seyran edən çağıdır».

Nəfəs bölgər sizə bərabər varı,
Sərdən çıxmaz qız-gəlinin xumarı,
İkiniz də təzə bağın gülzarı,
Bağların açılan qol-budağıdır.

CAHANA GƏLDİ

Əzəl gündə bütün canı yaratdı,
Ruhu fayda olub, cahana gəldi.
Qüdrətin bildirdi, yoxdan var etdi,
Tanrısın rast salıb, sübhana gəldi.

Pakızə gövhərsən, çox xiridarın,
Müdama xalq arzu qılar didarın,
Yenə sordu «Kimdir pərvərdigarın»
«Yaradan sən» deyib, imana gəldi.

Tərifin, dastanın eşidin məndən,
Haq dövlətin ziyad etsin gün-gündən,
Atası sülbündən, ana nəslindən,
Qaraoğlan Onbəyi cahana gəldi.

Onun şan-şöhrəti aləmə düşdü,
Bütün müsəlməna qüvvət yetişdi,
İki yaş üstündən səlamət keçdi,
Üç yaşda danışıb zəbana gəldi.

Dörd yaşında oldu cavanar başı,
Sevindi, güvəndi qohum-qardaşı,
Böyük oğlan olub keçirdi beşi,
Altıda at minib, meydana gəldi.

On yaşında dağ sərinə sər çəkib,
Qəsd edib, yağıdan qırmız qan döküb,
Çolləri yandırıb, dağları yixıb,
Dünya at tozundan dumana gəldi.

On beşində əsdi igidlilik badi,
Təzə məhbub quçub, könlünün şadı,

İyirmi yaşında Qaraoğlan adı,
Yayıldı, şöhrəti asmana gəldi.

İyirmi beşdə dörd yana çarx vurub,
Qoçaqlara Əli təlimin verib,
Mehman gəlsə, qarşı çıxıb, rast durub,
Ol günü məst olub, ehsana gəldi.

Otuz yaşda olub el kəndxudası,
Elin sərəncamı – sərdə qovğası,
Otuz beşdə yetib bəylilik binası,
Qırx yaşında hökmi-rəvana gəldi.

Yavuz günlər elin başına düşdü,
Sağlar burda qaldı, sayrılar qaçdı,
Əli kimi yalnız özü yetişdi,
Ellər işrət ilə dövrana gəldi.

Dostməmməd, Qaraoğlan iki bəradər,
Bəradərə ərzə yazdı sərasər,
Xarəzm şəhrindən səksən min ləşkər,
Məmmədəmin xandan nişana gəldi.

Xuda, hər kişinin çıraqın yandır,
Bir söz şərbətinə min təşnə qandır,
Kim ona «tüf» desə, dişlərin sindir,
Xəsmlərin işi ziyana gəldi.

Çağırıldılar pəhləvanı, pirləri,
Yetişdi Ürgəncin vəli şirləri,
Axaldan, Ürgənçdən ərin ərləri,
Şükrülillah, bizim məkana gəldi.

Türkmənin tacıdır Onbəy övladı,
Ata-baba bəydir, bəllidir adı,

Baharın yağışı, səhərin badi,
Harda olsa əcəb zamana gəldi.

Ağır uruqludur, çox bülənd elli,
Meydanda qılınçlı, divanda dilli,
Səd həzar ləşkərdə avazı bəlli,
Kafir, Əli deyib, gümana gəldi.

Kafirə din üçün Zülfüqar çalıb,
Namus üçün elin arxasın alıb,
Düşməni dörd yana dərbədər salıb,
Qılincindən aləm lərzana gəldi.

Nəfəs der: içmişəm əzəl gün camı,
Zehnimə qüvvət ver, haqqın kəlamı,
Qənimətdir xan həzrətin əyyamı,
Dostlar şad, düşmənlər amana gəldi.

DEDİM-DEDİ

Dedim: «Aşıqlər şahı!» Dedi: «De ərzin, mehman!».
Dedim: «Keç günahımdan!» Dedi: «Ötdüm damla qan».
Dedim: «Təxtin bərqərar!» Dedi: «Bənzər, bipayan».
Dedim: «Sənin tək şahlar...» Dedi: «Yoxdur bigüman».
Dedim: «Gəldim. Qulun mən».
«Dur get, - dedi, - müsəlman!».

Dedim: «Ol nə püstədir?» Dedi ki: «Dəhan olar».
Dedim: «Ol nə qumrudur?» Dedi ki: «Zəban olar».
Dedim: «Ağ üzdə xallar...» Dedi ki: «Reyhan olar».
Dedim: «Bu necə dondur?» Dedi: «Zərəfşan olar».
Dedim: «Ölsəm ərman yox...» Dedi: «Tökmə nahaq qan».

Dedim: «Zülfələr ovsunuçu...» Dedi: «Dağdan gəldi mar».
Dedim: «Nə qoşa alma?» Dedi: «Ağ köksümdə nar...».
Dedim: «Ol nə əncirdir?» Dedi ki: «Bağda ənar».
Dedim: «Çillə qarıdır...» Dedi: «Onda gül-güzər».
Dedim: «Yoxdur günahım». Dedi: «Çoxlarda ərman».

Dedim: «Bir busə vergil!» Dedi: «Verim, güldürsən».
Dedim: «Haqq aşığıyam». Dedi: «Karın bildirsən».
Dedim: «Əziz mehmanam». Dedi: «Gəlib öldürsən»,
Dedim: «Bu nə sözdür, ey!...» Dedi: «Gəlib qaldırsan».
Aldım dərhal qoluma. Dedi: «Görəcək bağban...».

Qolum saldım boynuna, gəldi tavusum uçub,
Dedim: «Gəl indi tutum». Dedi: «Gül tək çulgaşib...».
Dedim: «Vüsəlin yetir». Dedi ki: «Ağlin çəşib».
Çıxdı ürək yerindən, getdi qərar sıçrasıb,
Aşıq Nəfəs bu gecə sürdü belə çox dövran.

İSTƏYİB GÖZƏL YARI

İstəyib gözəl yarı, gördüm ki səlamətdir,
Baş qoydum ayağına, «Dur! - dedi, - nə halətdir?»
Durdum, dedim: «Ərzim var», - «Ərz eylə, ədalətdir!»
Dedim: «Sənə aşiqəm», «Qoy, - dedi, - nə hacətdir?»
Dedim: «Pərilər xanı,
Sənsiz nedirəm canı?»
Dedi: «Bu sözün bizə yalançı hekayətdir».

Dedim: «Gözün öldürdü, qəmzən ki qılıb xəstə».«Şəksiz olərsən, - dedi, - bir qeyri vətən istə».Dedim ki: «Özüm getsəm, canım sənə vabəstə!»Dedi: «Nə əlac edim, sən bir aşiq şikəstə?»Dedim ki: «Əlac eylə,
Hüsnün mənə tac eylə»,
Güldü əlin dişləyib, dedi: «Nə zərafətdir?»

Dedim: «Nə tütündir bu?» - «Zülfə-kakilim» dedi.
Dedim: «Nə əlifdir bu?» Ol: «İncə belim» dedi.
Dedim: «Nə şəkərdir bu?» - «Şərbətli dilim» dedi.
Bir busə tələb qıldı, - «Lazımdır ölüm» dedi.
Dedim: «Məni ya öldür,
Ya busə mürüvvət qıl!»
Ağzıma barmaq qoydu: «Sus, - dedi, - qəbahətdir».

Ümmidi-vüsal ilən qapını kiçik açdım,
Gözlədi əl altından, göz eylədi, mən düşdüm,
Düşmənlərdən gizlincə bir ləhzə xəbərləşdim,
«Pünhan yerə var» dedi, vardım ki qucaqlaşdım,
Dedim ki: «Eşqində, ah,
Yandırma məni, ey şah!»
Dedi ki: «Yanıb - ölmək aşıqlərə adətdir».

Dedim ki: «Gülü-cənnət,
Bir dəm sürəlim işrət...».

Dedi ki: «Səhər oldu...», durdu, dilədi rüxsət.
«Rüxsəti verək desəm, araya düşər firqət»,
Ağlayıb əlim tutdu. «Sən çəkmə, - dedi, - həsrət»,
Dedim ki: «Məni öldür,
Bu - ayrılıq, ey dildar!»
Dedi: «Sənə bu işrət hər gecə ziyafətdir...»

Çağırıldı, sual etdi. «Yanına varaq» dedim.
Dedi ki: «Kəsbin nədir?» - «Qulluqda duraq» dedim.
Pərdə ilə sözləşdi. «Aç üzün, görək» dedim.
Dedi ki: «Nə gətirdin?» - «Canımı verək» dedim.
Dedi: «Bu nə divanə?»
Dedim: «Sənə pərvanə».
Dedi: «Sənə görmək yox, can təndə əmanətdir».

Dedim ki: «Mənim könlüm,
Almazmisan, ey zalım?»
Dedi ki: «Nə axmaqsan, xalq deyir sənə alim».
Dedim: «Nə günahım var, söylə, nədir amalım?»
Dedi ki: «Pünhan sirrim xalq içərə qılıb məlim».
Dedim ki: «Günahkaram,
Möhnətə giriftaram».
Dedi mənə ol yarım: «Möhnət sonu rahətdir».

«Nədən bu gözün yaşı giryan varadır?» dedi.
«Firqət ki yaman» dedim, «Sinəm yaradır» dedi.
Boynuna qolum saldım, «Düşmən görədir» dedi.
Öpdüm yanağıñ, «Ey, vay, bəxtim qaradır» dedi.
Dedim: «Bu nə təşvişdir?»
Dedi ki: «Bu nə işdir?»
Mən dedim: «Əcəb işdir». Yar dedi: «Məlamətdir».

Yatanda güli-gülşən,
Bir gecə gələrək mən,
Duraraq qulaq verdim, uyğuda yatmış ikən,

Vararaq üzün açdım, oyandı qəzəb ilən,
«Kimsən?» dedi. Dedim: «Mən». Dedi ki: «Nəfəsmisən?»
Dedi ki: «Gəlibşən xoş!», «Xoşbəxt olasan» dedim.
Aşıq ilə məşuqdan bir-birnə xoşaməddir.

DOSTMƏMMƏD

(1815 -1865)

Dostməmməd (Dostməhəmməd) 1815-ci ildə Aşqabadın Ənəv kəndində doğulmuşdur. Bu kənd 860-cı ildə inşa edilmiş Seyid Cəmaləddin məscidi və Ənəv qalası ilə ünlüdür. Şair bütün ömrünü öz doğma kəndində keçirmiştir. Onun törəmələri hazırda Aşqabadda yaşayırlar.

Dostməmməd hələ usaqlıqdan şeirə, saza-sözə böyük maraq göstərmiş, bəxşiləri və sazəndələri dinləmişdir. Şeir yazmağa da gənclik illərində başlamışdır. O, bir müddət öz dövrünün tanınmış bəxşisi Durdu ilə birlikdə olmuş, onun şeirlərini sazla ifa etmişdir.

Dostməmmədin həyatı da bir çox türkmən şairi kimi əsrar pərdəsinə bürünmüştür. Rəvayətə görə, o, öz kəndindən Aycamal adlı bir qızı sevmiş, lakin ona qovuşa bilməmişdir. Aycamalı günü olaraq zorla yaşılı bir adama ərə vermişlər. O, daim Dostməmmədə sadıq qalmış, onun adını dilindən düşürməmiş, buna görə də əri tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Nakam şair sadıq sevgilisindən bir çox şeir həsr etmişdir.

Dostməmmədin ölümü də əsrarlıdır. Yenə rəvayətə görə, Xivə xanı Ənəv qalasına hücum etmiş, onu mühasirəyə almışdır. Şairin bir qardaşı savaşda həlak olmuş, özü isə kömək gətirmək üçün qoyun dərisinə girərək qaladan çıxmış, lakin düşmənlər bunun fərqinə vararaq onu öldürmüşlər. Bu hadisə təxminən 1865-ci ildə baş vermişdir.

Dostməmməd də digər türkmən şairləri kimi ən çox eşq-dən, məhəbbətdən, ayrılıqdan, vətəndən, dostluqdan, mərdlik-dən yazmışdır. Şeirlərinin çoxu xalq mahnisinə çevrilmişdir.

QURBANQLU – DOSTMƏMMƏD

Qurbanqulu:

Bir söz deyim, sənin halını sorum,
Dinlə sözüm əvvəl başdan, Dostməmməd!
Belə bivəfaya könlünü vermə,
Doldurma gözlərin yaşdan, Dostməmməd!

Dostməmməd:

Qulaq verin, xilaf yoxdur sözümdə,
Mail oldum belə yara mən, ata!
İxtiyarım olsa indi özümdə,
Eylərdim dərdimə çara mən, ata!

Qurbanqulu:

Gəl, atam, haqqımı yetir halala,
Batıldən güzəşt et ləli camala,
Sonda, oğlum, yetişərsən kamala,
Çək əlini bu təlaşdan, Dostməmməd!

Dostməmməd:

Ata, haqqın məndən əda olunmaz,
Neylək, canım sənə fəda olunmaz,
Bu eşq adı məndən cüda olunmaz,
Ta yetməsəm nazlı yara mən, ata!

Qurbanqulu bu sözdən sonra oğlu Dostməmmədə baxıb
ürək ağrısı ilə dedi: - Ey oğlum, Dostməmməd, sən gözəl bir
qızı aşiq olubsan. Gəl belə işlərə baş qoşma. Sən cavansan,
belə işləri bilmirsən. O qızın eşqi ilə bağın yanır kabab olsa
da, bil ki, onu sənə verməzlər. Gəl, ondan əl çək, bu yoldan

dön, uyğun yerdən bir gözəl tapıb sənə alaq. Dostməmməd bir
şey demədi, onlar qarşılıqlı şəkildə deyişməyə davam etdilər.

Qurbanqulu:

Haq yolunda zarın-zarın ağla sən,
Eşq oduna ciyər-bağrın dağla sən,
Öz sidqini öz yarına bagla sən,
Fayda yoxdur gözdən-qışdan, Dostməmməd!

Dostməmməd:

Öz yarım çox yaxşı, dursun bu yanda,
Onun çox həsrəti vardır bu canda,
Məqsədə yetməsəm fani cahanda,
Heç baxmanam namus-ara mən, ata!

Qurbanqulu:

Qismətin budursa, nə gələr əldən,
Sən keçmə bu cürə narahat yoldan,
Oğul olsan tutgil yaxşı könüldən,
Çək əlini bu təlaşdan, Dostməmməd!

Dostməmməd:

Zahir oldum həm ağıldan, həm huşdan,
Soruşun halımı tay ilə tuşdan,
Ölsəm ayrılmamam belə gənəşdən,
Düşmüşəm ataşa-nara mən, ata!

Qurbanqulu:

Qurbani der, aqıl özün xar etməz,
Görən bivəfaya özün yar etməz,
Nə balasan, sözüm sana kar etməz,
Məğər sənin bağrın daşdan, Dostməmməd!

Dostməmməd:

Dostməmmədəm, haqqa boyun əyərəm,
Dönə bilsəm, mən bu yoldan dönərəm,
Hər sübhi-şam yar deyibən yanaram,
Düşmüşəm ataşa-nara mən, ata!

ANNAQILINC MÖHTACI (1824 – 1884)

Gerçek adı Annaqılinc, təxəllüsü Möhtaci olan şair 1824-cü ildə Aşqabadın Kösi kəndində dünyaya gəlmişdir. XIX əsrin görkəmli şairlərindən biridir. Xallı Bəxşi ilə eyni kənddən olması və qonşuluğu onun şeirlərinin mahnı kimi xalq içində yayılmasını təmin etmişdir.

Möhtaci kənd məktəbini bitirmiş, ənənəvi türkmən mədəniyyətini, xalq dastanlarını dərindən öyrənmişdir. Gəncliyində sevdiyi və qovuşa bilmədiyi Annagülün həsrəti onu saza-sözə bağlamış, şairliyə sövq etmişdir.

Annaqılinc Möhtaci bir müddət İranda əsirlikdə qalmış, 1879-81-ci illərdə baş verən Göytəpə faciələrinin şahidi olmuş, 1884-cü ildə Kösi kəndində qızılca xəstəliyindən vəfat etmişdir. Onun çoxlu övladı olmuş, atası kimi şair olan oğlu Molladurdu maarif naziri vəzifəsində işləmişdir. Nəvəsi Murad da şair olmuşdur. Törəmələri Aşqabadda yaşayırlar.

Şairin eşq, vətən sevgisi və sosial mövzularda qoşduğu şeirləri bugünkü repertuarında mühüm yer tutur.

Möhtacının öz əlilə yazdığı şeir dəftərləri hazırda Türkmenistan Elmlər Akademiyasının Milli Əlyazmalar İnstitutunda qorunur. Şairin zəngin irsi tədqiq edilmiş, şeir kitabları dəfələrlə nəşr olunmuşdur.

GƏLİNLE İGİDİN DEYİŞMƏSİ

Gəlin:

Gəlib-keçəndən vəhm eylə,
Gözləmə, oğlan, gözləmə.
Şirin canına rəhm eylə,
Gözləmə, oğlan, gözləmə.

İgid:

Mən bu sözlərə baxmaram,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.
Heç bir kimsədən qorxmaram,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.

Gəlin:

107

Mənimlə olmasın işin,
Sədəfdən bac alar dışım,
Qanını tökər qardaşım,
Gözləmə, oğlan, gözləmə.

İgid:

Sənin ilə vardır işim,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.
Sədəfdən bac alar dışın,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.

Gəlin:

Bülənd dağların qarisan,
Güldən bal çəkən arısan,

Utanmaz, üzün qurusun,
Gözləmə, oğlan, gözləmə.

İgid:

Aşıq məşuquna gəlməz,
Gəlsə də oynayıb-gülməz,
Düz aşiqdə həya olmaz,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.

Gəlin:

Qaşım cəllad, gözüm yağı,
Ürəyimə çekdin dağı,
Üzdən öpüş al uzağı,
Gözləmə, oğlan, gözləmə.

İgid:

Sabah olar, qonşun yatmaz,
Sevən muradına yetməz,
Öpüş ilə bu iş bitməz,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.

Gəlin:

Sallanıban gəl oynuma,
Qolunu dola boynuma,
Olmasa gəl gir qoynuma,
Gözləmə, oğlan, gözləmə.

Möhtaci der, aydın gecə,
İncə belin quca-quca,
Bir dərdim yox ta ölüncə,
Gözlərəm, gəlin, gözlərəm.

AMAN XAN – SÖYEQ BATIR

Aman xan:

Ərəb atı sürən igid,
Düz bura gəl, düz bura gəl.
Cəzirədə duran igid,
Düz bura gəl, düz bura gəl.

Söyeq batır:

Qadir Allahı çağırıb,
Yalnız çıxdım düzə bu gün,
Məgər kəlləmi alasız,
Yaxın gəlməm sizə bu gün.

Aman xan:

109

Altından qaçar qayalar,
Ənsənə nizə dayanar,
Paltarın qana boyanar,
Düz bura gəl, düz bura gəl.

Söyeq batır:

Savaşda yoldaş yoxlanar,
Düşmən yolu bərk saxlanar,
Bir oxla min quş oxlanar,
Dov gələrəm yüzə bu gün.

Aman xan:

Gərək igid ola hər bab,
Qılinc iti, donu zərbab,

Cavan ömrü etmə xarab,
Düz bura gəl, düz bura gəl.

Söyeq batır:

Kəsilərsə əgər başım,
Yasım tutar tayım-tuşum,
Bu meydana düşsə leşim,
«Aman!» deməm sizə bu gün.

Aman xan:

Çaqqallara şam edərəm,
Ac qurdлara yem edərəm,
İgid, səni ram edərəm,
Düz bura gəl, düz bura gəl.

Söyeq batır:

Ərəb atı qaşovlaram,
Ac börü tək ov ovlaram,
Ləşkərini tək qovlaram,
Yayaram bu düzə bu gün.

Aman xan:

Dünyada «mən» deyən xandır,
İgidlərim sanbasandır,
Mənim adım Aman xandır,
Düz bura gəl, düz bura gəl.

Söyeq batır:

Möhtaci, tərifin yetir,
Birbaşa meydana gətir,
Bizə derlər Söyeq batır,
Qan dolubdur gözə bu gün.

MİSKİN QILINC (1845 - 1905)

A.N.Samoyloviçin fikrincə, XIX əsrin son görkəmli şairlərindən biri olan Miskin Qılınc 1845-ci ildə Xivə şəhərində, digər alımların fikrincə, 1850-ci ildə Gürğəndə doğulmuşdur. Bu fərqli səbəbi odur ki, 1836-ci ildə İran şahı Türkmənistana hücum edərkən 9 min türkmən Xivəyə köç etmiş, onların əksəriyyəti 20 il sonra geri qayıtmışdır. Rus aliminin fikrincə, şair Xivədə qalan ailədə, türkmən alımlarının fikrincə, geri qayıdan ailədə dünyaya gəlmışdır. Miskin Qılınc 1905-ci ildə Gürğənin Qılıncısan kəndində vəfat etmişdir.

Miskin Qılınc əvvəlcə mollaxanada, sonra mədrəsədə oxumuş, təhsilini başa vurduqdan sonra müəllim işləmiş, əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şair 32 yaşında evlənmiş, iki qızı, bir oğlu olmuşdur. Öldüyü zaman oğlu yeddi yaşında imiş. Törəmələri hazırda Qarraqalada və Gürğəndə yaşayırlar.

Miskin Qılınc öz böyük sələfləri Məxdumqulu və Zəlliinin sənət anlayışını davam etdirmiş, lirik-pastoral poeziyaya, ictimai-sosial məzmunlu şeirə böyük töhfələr vermişdir. Onun əsərləri arasında təbiətə dair şeirlər də az deyil.

Şair «Batır Nəfəs» adlı bir mərsiyə-dastan və «Bəyzadə Qurban» adlı bir mənzum hekayə də qələmə almışdır.

Miskin Qılıncın heç də bütün əsərləri bizə gəlib çatmayışdır. Onların yalnız bir qismi Türkmənistan Elmlər Akademiyasının Milli Əlyazmalar İnstitutunda saxlanır.

Əsərləri kitab halında dəfələrlə nəşr edilmişdir.

HİKMƏTLİ

Aləmi geşt edib, bir gözəl gördüm,
Hekayətli, əfsanəli, hikmətli,
Hüsün görüb, tən verdim,
Aftab deyib, can verdim,
Dəydi mana cilvəsi, sərdən keçib can verdim,
Bir təzə can verdi, yerimdən durdum,
Isa kimin dəmli, əcəb hümmətli.

Saqı verdi, mey-məhəbbət içildi,
Könlüm xüruc etdi, dilim açıldı,
Məhbub donu biçildi.
Gözüm yaşı saçıldı,
Dedi dilbər: «Ey aşiq, söylə, halın nə oldu?»
Mən dedim: «Könlümə çox söz keçildi»,
Yar dedi: «Bəyan et, dilin rüxsətli».

Mən dedim: «Görmədim sənin tək dildar,
Kəkilləri cil-çil, zülfəri tar-tar».
Dedi: «Nə xəyalın var?»
Mən dedim: «Visal dərkər.
Boynunda qolum olsa, qoynunda məskənim var».
Yar dedi: «Səbr eylə, olma biqərar,
Əlbət, olar möhnət sonu rahətli».

Dedim: «Səbr etməyə yoxdur məcalim».
Qucaraq, boynuna doladım qolum,
Dedi: «Çəkil, ey zalım,
Yetər sana zavalım,
Bu iş sana layiqmi, özün övladi-alim»,
Mən dedim: «Görürəm, sormursan halım,
Bura sana məkan, mana yox dəxli.

Qəhərlənib durdum qolumu çəkib,
Tutdu ətəyimdən bir gülüb baxıb,

Yar dedi qaşın dartıb:
«Hara vararsan çıxıb?
Bu sana bir nazımdır, saqın duymasın rəqib».
Miskin Qılinc ol dəm kinini töküb,
Sarmaşıb yar ilə oldu işrətli.

LÜĞƏTÇƏ

A

Ab – su.

Abdal – dərviş, qələndər; Allah bəndəsi.

Abid – qulluq edən; mömin.

Abtər – gözü yaşlı, nəmli.

Adəm – yoxluq, yox olma; Adəm peyğəmbər.

Afaq – dünya, aləm, cahan; üfüq.

Afərinış – yaradılış, yaratma, varlıq, dünya.

Afət – təbii fəlakət; məcazi: gözəl.

Aftab (afitab) – günəş. Afitabi-aləm ara–aləmi bəzəyən günəş; Məhəmməd peyğəmbərin epiteti.

Ağaz – başlanğıc, ön. Ağaz eyləmək, qılmaq – başlamaq.

Ahənrüba – maqnit; özünə cəzb edən.

Ahi-dil – ürək naləsi, qəlb ağrısı.

Ahəstə – yavaş

An – o. An su – o tərəf.

Aram – dinc, rahat, arxayın.

Aramgah – dincəlmə yeri; düşərgə; məzar, qəbristan.

Asal – bal.

Astan(a) – eşik, dərgah, qapının önü, girəlgə; şah guşəsi.

Ası – üsyən edən, üsyankar; tabe olmayan, boyun əyməyən.

Aşüftə – özünü itirmiş, həyəcanlı; qarışq; dəlicəsinə vurğun, aşiq.

Avazə – şan, şöhrət; şayıə; mahni.

Ayaq – piyalə, kasa, qədəh, içki içilən cam.

B

Bad – yel, hava, külək. Badi-xəzan – xəzan yeli, soyuq payız yeli, badi-səba – sərin səhər yeli.

Bağrı biryan – bağrı yanıq.

Baqı – həmişəlik, müdam, daim, baqi.

Bal – qanad.

Balığ – yetişən, yetkinlik yaşına çatan; layiq, münasib.

Baş – baş, kəllə; yara.

Beyt – ev, yer. Beytül-əqsa – ən uzaq ev (Qüdsdəki məşhur cami, Məkkədən uzaqda yerləşdiyi üçün belə adlanmışdır). Beytül-müqəddəs-Qüds, Yeruşəlim. Beytül-hərəm–müqəddəs ev, yer, Məkkə. Beytullah – Allahın evi, Kəbə.

Bəhr – dəniz, ümman. Bəhrü bərr – dəniz və quru yer.

Bərhəm – dağınıq, qarışıq, pozulmuş.

Bərcəstə – məşhur, görkəmlı, ali dərəcəli.

Bərkamal – bütünlük, nöqsansız, qüsursuz.

Bəzm – toy, məclis, keyfi-səfa. Bəzmara – toy-məclisin bəzəyi.

Bikəran – saysız, çox; sahilsiz.

Bimar – naxoş, sayru, xəstə.

Bina – göz, görmə, qəlb gözü açıq; ayıq-sayıq; bina.

Binagah – qəfil, qəflətən, birdən.

Binəva – biçarə, fağır, qərib.

Birivar – Allah.

Biriya – riyasız, üz görməyən, doğruçul.

Biyaban – çöl, səhra, susuz yer.

Bünyad – dib, özül, kök, təməl.

Büryan – bişirmə, qovrulan.

C

Ca(y) – yer, məkan.

Cah – mərdəbə, dərəcə.

Cahan – dünya, aləm.

Cəbrayıl – Allah kəlamını Məhəmməd peyğəmbərə yetirən mələk.

Cəla – şölə, nur, parlaklıq; görk, görmək.

Cəla – yurdum tərk etmək, vətəndən ayrı düşmək, köçüb getmək.

Cənnət – behişt, uçmaq. Cənnətil-məva – cənnət evi, asudə cənnət.

Cərcis – Müqəddəs Georgi, dini rəvayətə görə, kəramətli peyğəmbərlərdən biri olmuş, düşmənləri onu yüz para edib öldürsələr də o hər dəfə dirilmiş. Məzari Azərbaycandadır.

Cında – cır-cındır, dərvişlərin geyimi.

Ç

Çah – quyu.

Çahar (çar) – dörd.

Çakər – xidmətçi; şagird.

Çaki-giribən – yaxa yırtmaq, yaxa yırtıb ağlamaq.

Çərik – qoşun, ləşkər, ordu.

Cün – səbəbilə, üçün.

D

Dad – ədalət.
Dam – duzaq, tələ.
Damağ (dimağ) – beiyn, ilik, burun.
Damən – ətək.
Daniş – elm, ağıl.
Dar – ev, yer. Darül-fəna – yoxluq evi, bu dünya, fani dünya.
Darığ – heyf, vah.
Dəmsaz – yaxın dost.
Dərgah – qapı, işiq; qəbul edilən yer.
Dərya – bu söz çay mənasında da işlənir.
Dəst – əl.
Dəstgir olmaq – dəstəkləmək, yardım, kömək etmək.
Dəşt – çöl, səhra; geniş meydan.
Dəhr – dünya, aləm, cahan.
Didə – göz. Didə pürnəm – gözü yaşla dolu.
Dil – ürək, qəlb.
Dur – uzaq, uzaqlıq.
Dürud – salam, salam vermə.
Dürüğ – yalan, qəlp, saxta, aldatma.
Dürc – sandıqca, qutu, mücrü; məc. sevgilinin ağızı.

E

Eyş – yaşayış, həyat, şadlıq, kef, nəşə.
Ecaz – möcizə, kəramət.

Ə

Əbr – bulud, duman. Əbri-neysan – yaz buludu, yaz yağışı.
Əbru – qaş.
Əda – tərz; işvə, naz; davranış; həlak etmə, fəda olma; ödəmə; bəyan; kömək, yardım; yerinə yetirmə.
Əcəm – ərəb olmayanlar; iranlılar.
Əli – Əli ibn Əbutalib (600-661). Məhəmməd peyğəmbərin əmisi oğlu və kürəkəni, dörd səhabədən biri. Peyğəmbərdən sonra dördüncü xəlifə (656-661). Şahimərdan (mərdlərin şahı), Əsədulla (Allahın şiri), Mürtəza (razi olunan), Səftər (səfpozan) kimi ləqəbləri var.
Əfkar – fikir, qayğı.
Əlan – indi, bu anda.

Ələm –əzab, qayğı, kədər, qəm, qüssə.
Əlhan – (təki: ləhn) avazlar, səslər; oxuma.
Ərş – asiman, göy, asimanın ən uca yeri, yuxarı qatı; ucalıq, böyük-lük; təxt. Ərş-i-əzəm – böyük ərş.
Ərz – yer, torpaq; ölkə, diyar.
Əmri-məhal – mümkün olmayan iş.
Ənbıya – nəbilər, peyğəmbərlər.
Əngiz – cazibə, özünə çəkmə; -lı, -li, -lu, -lü.
Əncüm – ulduzlar.
Əncümən – məclis, yığınaq, yığıncaq.
Ərk – qala, köşk, qəsr, qalanın içi.
Əsrar – sırr, gizlin.
Əşk – göz yaşı. Əşki-qəltan – gözdən axan damla.

F

Fəna – yox olma, ölmə.
Fəraq – həsrət, ayrılıq.
Fərar eyləmək – qaçmaq, qaçıb getmək.
Fərib – aldatma, hiylə.
Fərş – döşək.
Firqət – ayrılıq.

117

G

Gənc – xəzinə, var-dövlət.
Giryən – ağlar, ağlayan.
Gur – qədim bir şəhər, bir vilayət adı.
Gur – çöl eşşəyi, qulan.

H

Hatəm – Hatəm ibn Abdulla ibn Səəd, ərəblərin tay qəbiləsindən olan tarixi şəxsiyyət, səxavət simvolu, 605-ci ildə vəfat etmişdir.
Həft puşt – yeddi arxa.
Həftüm rəvəq – göyün yeddinci qatı.
Həmra – qızılı rəng.
Həmra(h) – yoldaş.
Həşəm – nökər, yasavul, xanın yaxın adamları.
Həş(ə)mət – heybat; böyüklük.
Hövzi-Kövsər – cənnətdə axan Kövsər çeşməsinin hovuzu.

X

Xab – uyğu, yuxu. Xabi-qəflət – qafillik yuxusu.

Xamə – qamış qələm; ipək.

Xatəm – üzük, möhür; məşuqənin ləbi.

Xeyl – ilxi, süvari qoşun.

Xeymə – çadır.

Xəndan – gülər üzlü. Xəndan-xəndan – gülə-gülə.

Xirəd – fəhm, ağıl; huş.

Xotən – Kaşgara yaxın tarixi bölgə, müşk ceyranı ilə məşhurdur.

Xun – qan.

I

İadə – qaytarma, geri vermə, cavab vermə.

İməs (əməs) – deyil, yox.

İraq – dış, uzaq; Orta Şərqdə ölkə.

İskəndər – Makedoniyalı İskəndər (e.ə. 356-323). Şərqdə İskəndər Zülqərneyn adı ilə məşhurdur.

İsmayıł – İbrahim peyğəmbərin oğlu. Rəvayətə görə, İbrahim öz oğlu İsmayılı Allah yolunda qurban etmək istəmiş, bu zaman göydən bir qoç nazil olmuş, onu qurban kəsmişdir.

İşvə – naz, qəmzə.

İzhar – bəyan etmə.

K

Kan – xəzinə, sərvət.

Kəttə – böyük.

Kışvar – ölkə, yer, yurd.

Kövsər – cənnət çeşməsi, hovuz.

Kuh – dağ.

Külbəyi-əhzan – qəm evi.

Q

Qanun – simli çalğı aləti, Fərəbi (IX əsr) təkmilləşdirmiştir.

Qəmər – Ay

Qəza – üzə çəkilən qızılı rəng, ənlik; hadisə, qəza; cahad, müharibə.

Qəzal – körpə ceyran; sevgili.

Qulam – xidmətçi.

L

Ləli-Bədəxşan – Bədəxşanda çıxan qiymətli daş, rubin.

Ləli-meygün – qırmızı şərab rəngində ləl.

Ləli-nəf – saf, xalis ləl.

Ləhzə – göz açıb-yumuncaya qədər keçən vaxt, bir an.

Liqa – üz, camal.

M

Mehr – gün. Mehr-məh – günəş və ay.

Meygün – al şərabın rənginə yaxyn qızılı rəng.

Meykədə – mey içilən yer, meyxana.

Məğrib – qərb.

Məhcub – utancaq, həyali.

Məhliqə – ayüzlü.

Məhvəş – ay kimi, aya bənzər.

Məhzun – hüznlü, qayğılı.

Mətlub – istək, məqsəd, mətləb, arzu.

Mərğub – rəğbət olunan, sevilən.

Məşriq – şərq.

Mina – şüşə, billur.

Mişkin – müşk kimi.

Mustafa – sayılan, sevilən. Məhəmməd peyğəmbərin ləqəbi.

Mühit – okean, ümman, dəniz.

Mürəssə – qiymətli daşlarla bəzədilən.

Müşk – qara rəngli, xoş ətirli maddə.

119

N

Nagahan – birdən, qəfil, qəflətən.

Nahan/nihan – gizlin, oğrun.

Nar – od, alov, atəş; cəhənnəm.

Nəbi – peyğəmbər. Nəbiullah – Allahın peyğəmbəri.

Nəhr – arx, çay, irmaq.

Nilgun – mavi, göy, lacivərd.

Nisar – saçma, dağıtma; şabaş; qurban.

Nuh – 50 yaşında özünü peyğəmbər elan edən ağac ustası. Allahın əmri ilə daşqından əvvəl bir gəmi düzəltmiş, içində hər heyvandan bir cüt və insanları almış, daşqından sonra Ağrı dağına çıxarmışdır. Nuh çox uzun ömür sürmüştür, ona ikinci Adəm də deyilir.

Nun – ərəb əlifbasında bir hərf.

O – Ö

Ovqat – vaxtlar; durum, vəziyyət.
Övc – yuxarı, ən yuxarı.
Övraq – vərəqlər, səhifələr.
Övsaf – vəsflər, təriflər.

P

Peyvəstə – bağlı, bitişik; həmişə, müdam, daim.
Pər – qanad, lələk.
Pəyam (peyğam) – xəbər.

R

Rah – yol.
Rast – doğru, dürüst; sağ.
Ravi – rəvayət edən.
Rəxşan – parlaq, cilalı, işıqlı.
Rəşk – qısqanlıq, paxilliq.
Rəvan – axma, axıtma; yola düşmə; can, ruh.
Riya – iki üzlülük.
Rizvan – cənnət qapıçısının adı; cənnət, behişt.
Rövşən – işıqlı, nurlu.
Rüxsar – üz, çöhrə.

S

Salar – başçı, rəis, sərdar.
Saqi – şərab paylayan.
Sarsar – güclü, şiddetli soyuq, yel.
Səbz – yaşıl, göy ot, səbzə.
Səhabə – Məhəmməd peyğəmbərin yaranları.
Səna – dua, alqış, öygü, tərif.
Səra – ev, saray. Dü səra – iki cahan, o dünya və bu dünya.
Səfid – qara.
Sərvər – başçı, rəis.
Sima – üz, görk, sıfət.
Simin – gümüş kimi ağ.
Sirac – çıraq, işıq.
Sirat – cəhənnəmin üstündən keçən qıldıq ince, qılıncdan iti körpü.
Sitəmgər – zalim.
Subhü şam – gəcə-gündüz, sabah-axşam.
Suz – yaxşı, yandırıcı.

Süced – səcdə, təzim.

Süleyman – Davudun oğlu, yəhudi peyğəmbəri. Rəvayətə görə, təbiətdəki bütün canlıların dilini bilirmiş, yelə-suya hökm edirmiş. E. ə. 1001-ci (bəzi bilgilərə görə, 1016) ildə taxta çıxmış, 962 və ya 976-cı ildə ölmüşdür.

Süxən – söz.

S

Şahab – şölə, alov.

Şan – xasiyyət, qılıq; şan-şöhrət, dərəcə, mərtəbə; ehtiram; iş, kar, hünər, bir işə sərəncam vermə; hakimiyyət, güc, qüvvət; nişanə.

Şayəstə – layiq, münasib.

Şeyda – aşiq, eşqə düşən, dəli.

Şəcər – ağaç.

Şəddad – ərəb hökmdarlarından biri. Rəvayətə görə, İrəm bağını saldırmışdır. Hüt pəyğəmbəri hüzuruna qəbul etmədiyi üçün bütün qövmü ilə birlikdə məhv olmuşdur.

Şərabi-feyz – bərəkət (eşq bərəkətinin) şərabi.

Şərar – od, alov, qıqlıcmı.

Şəri – dini qayda, şətiətə uyğun.

Şikəstə xatır – könlü sınıq.

T

Taət – tabe olma, boyun əymə, qulaq asma.

Talib – tələb edən.

Tarac – talan, yağma, çapovulçuluq.

Təfsir – şərh.

Təqrir – bəyan etmə, iqrar etmə.

Tələt – gözəllik, xarici görünüş.

Tifl – çığa.

Tiğ – qılinc.

Tir – ox, peykan.

Tuba – behiştə bitən ağaç.

Tümən – on min; diviziya; vilayət; pul vahidi.

Tün – gecə, qaranlıq.

Türrə – alına tökülen saç, qıvrım tel. Türreyi-tərrar-alın saçı.

Ü

Üftadə – biçarə, yixılan; düçar, mübtəla.

Uqba – axirət, qiyamət, məhsər, o dünya.
Üqubət – cəza, əzab, cəbr, sitəm.
Üləma – alimlər.

V

Vabəstə – bağlı, asılı, kömək, arxa.
Var(i) – hamı, hamısı.

Y

Yaqub – Yusif peyğəmbərin atası.
Yasinü təha – Qurandakı iki surənin adı.
Yavuq – yaxın.
Yəhya – Zəkəriyyə peyğəmbərin oğlu, o da peyğəmbərdir.
Yəzdan – Allah, tanrı, xuda.
Yunus – pəyğəmbər, rəvayətə görə, delfinin qarnında gizlənmişdir.
Yusif – Yaqub peyğəmbərin ikinci əyalı Rəhildən olan yeddinci oğlu. Gözəllik simvolu. Rəvayətə görə, dünyadakı gözəlliyin onda doqquzu hissəsi onda cəmləşmişdir. Züleyxa ona aşiq olmuş, bu eşq haqqında dünya ədəbiyyatında yüzdən çox poema yazılmışdır.

122

Z

Zaifə – qadın, naçar.
Zəban – dil.
Zəbərcət – qiymətli daş.
Zəlil – aciz, fağır, yaziq.
Zəhra – Məhəmməd pəyğəmbərin qızı Fatimənim ləqəbi.
Zər – qızıl.
Ziba – gözəl.
Zinhar – agah ol, aman, xəbərdar ol!
Zöhrə – Venera.
Zülçəlal – Allahın epiteti.
Zülfüqar – Əlinin qılıncı.
Zümərrəd – zümrüd.
Zünnar – qurşaq; xristianların bağladığı qurşaq.

R a m i z Ə S K Ə R

10 yanvar 1954-cü ildə Amasiya rayonunun Qaraçanta kəndində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir (1978).

Azərbaycan radiosunda redaktor (1978-83), Azərbaycan, türk, ərəb, fars, ingilis, fransız və alman dillərində çıxan «Azərbaycan bugün» jurnalının baş redaktoru (1983-84), kiril, latin və ərəb əlifbaları ilə nəşr olunan «Odlar yurdu» qəzetinin baş redaktoru (1984-91), «Hürriyet» qəzeti (İstanbul) Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri (1991-93), Xarici Turizm Şurasının idarə rəisi (1993-94), «XXI əsr» qəzetiinin baş redaktoru (1994-96), «Yeni Forum» jurnalının (Ankara) Bakı təmsilçisi (1993-97) olmuşdur. 1997-ci ildən Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin baş katibidir. Bakı Dövlət Universitetinin bədii tərcümə elmi-tədqiqat laboratoriyasının müdürü, AMEA Folklor İnstitutunun baş elmi işçisidir. Filologiya elmləri doktorudur.

«Qızıl qələm», «Həsən bəy Zərdabi», «Humay», Küveytin «İslama xidmət», Türkiyənin «Yeni Orhun» və «Türk dünyasına xidmət», Türkmenistanın «Altın əsr» mükafatları laureatıdır. Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin, Beynəlxalq Mətbuat İnstytutunun (İPI, Vyana) üzvüdür. Azərbaycanın Əməkdar jurnalistidir. Türkologiya, ədəbiyyat, tarix və jurnalistikaya dair kitablar yazmış, türk, rus, özbək, uyğur, turkmən, qazaq, tatar dillərindən tərcümələr etmişdir. Avrasiya Tərcüməçilər Birliyinin (Ankara) sədri seçilmişdir (2010).

5. Mahmud Kaşgarinin 1000 illik yubileyinə 1000 bibliografiq göstərici. Bakı, MBM, 2008, 96 s.
6. Mahmud Kaşgarinin «Divanü lügati-it-türk» əsəri üzrə bibliografiq və qrammatik göstərici. Bakı, MBM, 2008, 192 s.
7. Mahmud Kaşgari və onun «Divanü lügat-it-türk» əsəri. Bakı, MBM, 2009, 532 s.
8. Mahmud Kaşgarinin «Divanü lügat-it-türk» əsərinin tədrisi. Bakı, MBM, 2010, 112 s.

Əsas tərcümələri:

1. Azərbaycan Masalları. Bakı, Yaziçi, 1982, 196 s.
2. M.B.Məmmədzadə. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nicat, 1991, 248 s.
3. Faruq Sümər. Oğuzlar. Bakı, Yaziçi, 1992, 432 s.
4. Yusif Balasağunlu. Qutadğu bilig. Bakı, Azərnəşr, 1994, 492 s.
5. Murad Tağı. Həyatım. Bakı, Oka Ofsət, 1998, 92 s.
6. Erik Fichtelius. Jurnalistikən on qızıl qaydası. Bakı, AJB, 2002, 192 s.
7. Bahəddin Ögəl. Türk mifologiyası. Bakı, Səda, 2004, I cild, 626 s.
8. Mahmud Kaşgari. Divanü lügat-it-türk. Bakı, Ozan, 2006, I cild, 512 s.
9. Mahmud Kaşgari. Divanü lügat-it-türk. Bakı, Ozan, 2006, II cild, 400 s.
10. Mahmud Kaşgari. Divanü lügat-it-türk. Bakı, Ozan, 2006, III cild, 400 s.
11. Mahmud Kaşgari. Divanü lügat-it-türk. Bakı, Ozan, 2006, IV cild, 752 s.
12. N.Ozerov. İlham Əliyev: Mən Azərbaycanıma inanıram. Bakı, Azərnəşr, 2007, 376 s.
13. Məhəmməd Kəşgər. Dıvanu lugat it-türk. Bakı, MBM, 2009, I том, 512 c.
14. Məhəmməd Kəşgər. Dıvanu lugat it-türk. Bakı, MBM, 2009, II том, 400 c.
15. Məhəmməd Kəşgər. Dıvanu lugat it-türk. Bakı, MBM, 2009, III том, 492 c.
16. Oraz Yağmur. Qarabağlı ananın ağısı. Bakı, MBM, 2009, 84 s.
17. XX əsr özbək şeiri antologiyası. Bakı, MBM, 2009, 96 s.

18. Molla Nəfəs. Bu məkana gəlmışəm. Bakı, MBM, 2010, 160 s.
19. Molla Nəfəs. Seçilmiş əsərləri. Bakı, MBM, 2010, 240 s.
20. Todur Zanet. Ana dilim. Bakı, MBM, 2010, 104 s.
21. Məxdumqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri. Ankara, 2010, 448 s.
22. Türk ədəbiyyati tarixi. Bakı, MBM, 2010, I cild, 602 s.
23. Türk ədəbiyyati tarixi. Bakı, MBM, 2010, II cild, 658 s.
24. Nurməhəmməd Əndəlib. Şeirlər, poemalar, dastanlar. Bakı, MBM, 2011, 292 s.
25. Zəhirəddin Məhəmməd Babur. Seçilmiş əsərləri. Bakı, MBM, 2011, 328 s.
26. Sultan Hüseyn Bayqara. Divan. Bakı, MBM, 2011, 248 s.
27. Abdulla Tukay. Millətim. Bakı, MBM, 2011, 268 s.
28. Mehri Xatun. Divan. Bakı, MBM, 2011, 368 s.
29. Zəhirəddin Məhəmməd Babur. Baburnamə. Bakı, BXQR, 2011, 432+32 s.
30. Qurbanqulu Berdimühəmmədov. Axaltəkə atı-iftixarımız və şöhrətimiz. Bakı, CBS, 2011, 232 s.
31. Türkmen şeiri antologiyası. Bakı, MBM, 2011, 400 s.
32. Abdulla Şahbəndə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, MBM, 2011, 104 s.

Türkcə, rusca, almanca və ermənicə bilir.
e-mail: ramizasker@gmail.com

İÇİNDƏKİLƏR:

Möcüzəli poeziya (<i>Ramiz Əskər</i>)	3
Nurməhəmməd Əndəlib	14
Tahirlə İgidin deyişməsi	18
Tahirlə Zöhrənin deyişməsi	21
Yusiflə Züleyxanın deyişməsi	23
Abdulla Şahbəndə	25
Qırx	28
Beş	30
Nədir	31
Bilinməz	33
126 Hansıdır – budur	35
Pəri ilə Şah Bəhramın deyişməsi	37
Balahüsən ilə Şah Bəhramın deyişməsi	39
Məxdumqulu Fəraqi	41
Oturmuş	45
Yaşıl zümürrüd	47
Onda var	49
Vardır	50
Gördüm	51
Nəsən sən	52
Neçə yaşındadır	53
Durdu şair – Məxdumqulu	54
Məxdumqulu – Durdu Şair	57
Məxdumqulu – Oraz xan	59
Azadi – Məxdumqulu	60
Kimdədir	62
Gedibdir	63
Nədəndir	64

Nədir	65
Ücü övladdan	66
Kəfarət etdi	67
Durubdur	68
Dedim – dedi	70
Bir neçə misal	71
Yetdin	73
Məna bilməz yaşında	76
Gərək	78
Gəldin	80
Qurbanəli Məğrubi	82
Tutuldu – bitildi	83
Molla Nəfəs	86
Səraxslı Şair – Molla Nəfəs	90
Hansıdır	92
Qızla gəlinin deyişməsi	93
Cahana gəldi	95
Dedim – dedi	98
İstəyib gözəl yarı	99
Dostməmməd	102
Qurbanqulu – Dostməmməd	103
Annaqılınç Möhtaci	106
Gəlinlə igidin deyişməsi	107
Aman xan – Söyeq Batır	109
Miskin Qılınc	111
Hikmətli	112
Lügətçə	114

TürkSOY kitabxanası seriyası: 15

Tərtib edən,
Türkməncədən uyğunlaşdırın
və öz sözün müəllifi:
Prof. Dr. Ramiz ƏSKƏR

Redaktor:
AMEA-nın müxbir üzvü,
Prof. Dr. Tofiq HACIYEV

Məsləhətçi:
Prof. Dr. Annaqurban AŞIROV

Türkmən müəmmaları və vücudnamələri.
Bakı, MBM, 2011, 128 s.

Korrektor: Leyla
Texniki redaktor: Ülvi Arif
Kompüterdə yığıdı: Solmaz Əskərova
Dizayner: Ceyhun Əliyev

Çapa imzalandı: 20.08.2011
Formatı: 60x84
Həcmi: 8 çap vərəqi
Tirajı: 500 ədəd
MBM MMC mətbəəsində
çap olundu.